

Bir İntikam Kundakçılığı Meselesi: İzmir Yangını (1922)

Çiğdem DUMANLI

Arş.Gör. Dr, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara

E-Mail: cigdemdumanli@hacettepe.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-7872-4821

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30.10.2022 Kabul Tarihi / Accepted: 09.04.2023

ÖZ

DUMANLI, Çiğdem, **Bir İntikam Kundakçılığı Meselesi: İzmir Yangını (1922)**, CTAD, Yıl 19, Sayı 37 (Bahar 2023), s. 557-589.

Türk Millî Mücadele tarihinde İzmir'in çok önemli bir yeri vardır. Millî Mücadele'de toplumsal galeyana ve kitlesel millî tepki İzmir'in işgali ile ortaya konmuş ve sonunda da İzmir'in işgalden kurtuluşu ile birlikte Türk devleti kendini yeniden inşa sürecine girmiştir. Hâliyle, İstiklâl Harbi'nin son evresinde, İzmir'in dünya tarihinde eşine az rastlanır bir yangınla felakete uğraması hem o dönem hem de günümüzde zihinleri çokça meşgul etmiştir. Süreç içerisinde, yangının sebep olduğu insani ve maddi kayıptan ziyade, yangını kimin çıkardığı ile ilgili farklı tartışmalar meydana gelmiştir. Türk görüşü yangının Ermenilerin kundaklamaları sebebiyle çıktığını ifade etmiş, bunun karşısında Yunanlar Türkleri suçlamışlardır. Dünya kamuoyu da, geniş ve çok önemli bir tarihî, kültürel, ekonomik ve sosyal hinterlanda sahip İzmir şehrinin kimin yaktığı konusunda mevcut tartışmalardan bağımsız kalmamıştır. Mevcut şahitlikler ve kaynaklar her iki görüşü de destekler veya reddeder durumda olduğundan,

yangını çıkaranlar hakkındaki mütalaaların sonu gelmemiştir. Bu makaleyle dönemin Almanca yayınlanan Avusturya, İsviçre, Çekoslovak, Macar ve ayrıca Amerikan gazeteleri işiğında, bilinen görgü şahitliklerinin sözleri irdelenecek ve yeni şahitlikler ortaya konulacaktır. Bunun dışında Alman Dışışleri Siyasi Arşiv Belgeleri'nden (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts) yola çıkarak, bugüne kadar belki de hiç sözü edilmeyen mağdurlarından bir kesime, İzmir'de yangın ennasında da hâlihâzırda yaşamakta olan Alman ahalisine değınilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Mill Mcadelesi, Büyük Taarruz, Büyük İzmir Yangını, Ermeniler, Yunanlar, Almanlar.

ABSTRACT

DUMANLI, iğdem, **An Issue of Arson for Revenge: Fire of İzmir (1922)**, CTAD, Year 19, Issue 37 (Spring 2023), pp. 557-589.

İzmir has a very important place in the history of the Turkish National Struggle. Social ebullition and massive national reaction during the National Struggle emerged with the occupation of İzmir and finally the Turkish State entered the process of rebuilding itself with the liberation of İzmir. As it stands, İzmir's rare to find disaster in the world history in the last phase of the War of Independence has occupied the minds, both, then and now. Turkish view stated that the fire started as a result of arsons by Armenians, on the other hand, the Greeks blamed the Turks. The world public opinion has not remained independent of the current debate who burned İzmir, a city with a wide and very important historical, cultural, economic and social hinterland. Since available testimonies and sources support or reject both views, the debate about the fire starters has not come to an end. With this article, the words of known eyewitnesses will be examined and new testimonies will be revealed in the light of Austrian, Swiss, Czechoslovak, Hungarian newspapers published in German and American newspapers of the period. Apart from that, based on the documents of the German Political Archive of the Ministry of Foreign Affairs (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts) German citizens, a part of the victims perhaps never evaluated until now but already living in İzmir during the fire, will be mentioned.

Keywords: Turkish National Struggle, Great Offensive, Great Fire of İzmir, Armenians, Greeks, Germans.

Giriř

İtilaf glerinin şark politikası üzerinde yaşadıkları fikir ayrılıkları, Büyük Taarruz sonrası İzmir Yangını hakkında yapılan haberlerden de rneklendirilebilir durumdadır. Sz konusu yangın, bu gne kadar birçok çalışmada ele alınmiş ve üzerinde gerçekleşen tartışmalarla güncelliğini

muhafaza etmiştir. Bunlar içerisinde farklı ülkelerin basınından yola çıkarak yangının kendisi ve kimin çıkardığı konusunda inceleme sunan kapsamlı çalışmalar dikkat çekmektedir. Örneğin, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*'nde İzmir Yangını ile ilgili yayınlanmış çok sayıda makale mevcuttur. Oktay Gökdemir'in ve Mustafa Kırışman'ın Fransız basını,¹ Turgay Gökbudak'ın Amerikan basını² ve Orhan Özcan'ın İngiliz basını³ üzerinden gerçekleştirdikleri incelemeler bu dergide yayınlanmıştır ve doğrusu konu ile ilgili dış basının temele ortultulduğu bir seri niteliğini taşımaktadırlar. Basın üzerinden olmasa da, askerî tarih belgeleri ve Türkçe kaynaklar ışığında bir örneği Aşir Kayhan Kıyıcı'nın makalesi⁴ teşkil etmektedir. Biray Kolluoğlu Kırılı'nın daha ziyade yabancı kaynakları temel alarak yazdığı makalesi⁵ de bu bağlamda görülebilir.

Yakın zamanda akademisyenler tarafından ortaya konan çalışmalara ek olarak, Almanca kaynaklar ışığında İzmir Yangını'nı değerlendiren bir inceleme bulmak mümkün olmamıştır. Bu makalede dönemin Avusturya ve İsviçre basını üzerinden bir değerlendirme sunulacaktır. Yine o dönem artık Macaristan ve Çekoslovakya'da yayın yapan Almanca gazetelerin haberlerine yer verilecek, kısmen Amerikan gazetelerinde çıkan bazı haberlere de atıf yapılacaktır. Bunun dışında, *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi* belgeleri üzerinden, Mondros Mütarekesi'nin Alman ve Avusturya vatandaşlarının Osmanlı topraklarını terkini öngören 19. Maddesine rağmen,⁶ henüz hâlâ İzmir'de bulunan Almanların yangınla birlikte yaşadıklarına ve bunlar hakkında gerçekleşen resmî yazışmalara değinilecektir.

¹ Oktay Gökdemir, "Fransız Kaynakları Işığında 1922 İzmir Yangını", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, Sayı 5, Güz 2007, s. 19-38; Mustafa Kırışman, "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22, Bahar 2011, s. 77-93.

² Turgay Bülent Göktürk, "Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Sonrası Durum", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XII, Sayı 24, Bahar 2012, s. 123-147; Ayrıca yine daha kapsamlı bir şekilde: Turgay Bülent Göktürk, *Amerikan Basınında İzmir Yangını*, Tarihçi Kitabevi, t.b.

³ Orhan Özcan, "İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XV, Sayı 31, Güz 2015, s. 177-200.

⁴ Aşir Kayhan Kıyıcı, "Büyük İzmir Yangını'nı Hatırlamak (13 Eylül 1922)", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25, 2018, s. 149-164.

⁵ Biray Kolluoğlu Kırılı, "Forgetting the Smyrna Fire", *History Workshop Journal*, Issue 60, Autumn 2005, s. 25-44.

⁶ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1: (Osmanlı imparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 523.

Büyük Taarruz Sürecinde İzmir

Büyük Taarruz'un başlamasıyla birlikte Yunan ordusunun geri çekilişi 60 km'lik bir mesafeye ulaşmış ve Yunan İçişleri ile Harbiye Nazırları Atina'dan İzmir'e hareket etmişlerdir.⁷ Büyük Taarruz başarısı ve Yunan ordusu yenilgisine yönelik haberlerin bir nebze yabancı basına da yansması sonrası İzmir'e giden iki nazır, Atina'ya döndüklerinde, endişeye mahal olmadığını, haberlerin abartılı olduğunu beyan etmişler, açıklamalara yer veren bir dönem gazetesi, herhâlde Mustafa Kemal Paşa tarafından ilan edilen taarruzun kendi içinde çöktüğü değerlendirilmesine yer vermiştir.⁸

Bunu takip eden birkaç gün içerisinde İzmir'de bulunan ABD, Fransa ve İtalya konsoloslarının kendi vatandaşlarının durumu sebebiyle Yunan yüksek komiser ile görüştüğü, kendisinin ise bir ateşkesi düşündüğünü ve bunun için Sevr ile birlikte kendilerine tanınan İzmir dahil Anadolu'dan çekilmeyi taahhüt ettiği haberlere yansımaya başlamıştır.⁹ Bu habere, Türk ordusunun İzmir'e 200 km kadar yaklaştığı, Atina Hükümetinin ise Anadolu'yu terk edeceğini resmen bildirdiği haberleri eklenmiştir.¹⁰

Doğrusu, Atina'nın yenilgiyi kabul etmek ile devam etmek arasında kaldığı bu süreçte, bu açıklamaların bölgeden gelen bilgilerle pek örtüşmediğini de söylemek mümkündür. Henüz daha Türk birliklerinin İzmir'e çok yaklaştığı bir aşamada, Akdeniz Filosunun İngiliz Amiral Brock'un İzmir'i savunmak için tüm önlemleri aldığı, "Yunanların savunmayı organize etmek için telaş ettiği" bilgisi de haberlere yansımıştır.¹¹ Savunmayı organize edecek grubun -başında Venizelos'a bağlı subaylar bulunan- Yunan birliklerinden oluştuğu ve bunların Trakya'dan geldiği tahmin edilmiştir.¹² Diğer bir gazetede, İzmir'e savunma için gelen Yunan askeri sayısının on iki bin kişiyi bulduğu ve bunların İzmir limanında gemilerden indirildiği ifade edilmiştir.¹³

⁷ "Griechenland", *Kärntner Tagblatt*, Klagenfurt, 1. September 1922 (Jg. XXIX/Nr. 199), s. 2; "Der griechisch-türkische Krieg", *Tagblatt*, Linz, 1. September 1922 (Jg.7(26.)/Nr. 199), s. 6.

⁸ "Scheitern der türkischen Offensive?", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 2. September 1922 (Nr. 13299), s. 2.

⁹ "Der Griechisch-Türkische Krieg", *Neues 8 Uhr Blatt*, Wien, 4. September 1922 (Jg. 9/Nr. 2377), s. 1.

¹⁰ "Der Rückzug der Griechen", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 5. September 1922 (Jg. 69/Nr. 201), s. 3.

¹¹ "Die Verteidigung Smyrnas", *Grütlianner*, Zürich, 8. September 1922, (Jg. 72/Nr. 209), s.b. [3]

¹² "Die Lage in Smyrna", *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 9. September 1922 (Jg.59/Nr. 209), s. 2.

¹³ "Türkei", *Oberländer Tagblatt*, Thun, 9. September 1922 (Jg. 46/Nr. 211), s.b. [2]

Türk zaferinin aşikar olmaya başladığı bu günlerde, yine İzmir limanına İtilaf donanmasına ait ek savaş gemileri ve kruvazörler yanaşmıştır.¹⁴ Bunlardan İngiliz donanmasına ait harp gemilerine İzmir’de yaşayan İngiliz vatandaşlarının alınacağı ve kendilerinin gelişmeleri bu gemilerde bekleyeceği bildirilmiştir.¹⁵ İngiliz vatandaşları, destroyerlerin sağladığı güvenlik önlemleri altında gemilere bindirilmişlerdir. Bu tarihte İtalyan ve Fransız yetkililer, kendi vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için henüz daha deniz piyadelerini karada görevlendirmişlerdir.¹⁶ İtalya, İzmir’de yaşayıp da terk etmek isteyen vatandaşlarını almak için “*Vittorio Emanuele*” adlı zırhlı kruvazörü ve ek olarak torpido botu filosunu göndermiştir.¹⁷ Yine şehirdeki arşiv materyalleri çok öncesinden Yunan gemilerine yüklenmiş, Yunan Merkez Bankasının İzmir’de bulunan şubesi ile Atina Bankası görevine son vermiştir.¹⁸ Bunun dışında, Türk birlikleri İzmir’e girdikten sonra da, 11 Eylül tarihine ait Paris merkezli bir haberde, İzmir’de artık İngiliz vatandaşının bulunmadığı, şehirdeki binaların İtalyan ve Fransız askerleri tarafından korunduğuna yönelik bir bilgi mevcuttur.¹⁹

İzmir’in henüz resmen kurtarılmadığı bu süreçte, Türk birliklerinin girdiği şehirlerden kaçan Rum ahali ve Yunan askerler²⁰ İzmir’e yığılmışlardır. 9 Eylül tarihinden ve Londra’dan verilen bir haberde bu mültecilerin ve asker kaçaklarının sayısı 200 bin olarak ifade edilmiş ve Yunan resmî makamları

¹⁴ “Neuer türkischer Sieg in Kleinasien”, “Entsendung der griechischen Flotte nach Smyrna”, *Neue Freie Presse* (Nachmittagsbl.), Wien, 4. September 1922 (Nr. 20839), s. 3 ve 4.

¹⁵ Haber 5 Eylül tarihlidir. “Unterbringung der britischen Staatsangehörigen”, *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 6. September 1922 (Jg. 69/Nr. 202), s. 4.

¹⁶ “Die Lage in Smyrna”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 9. September 1922 (Jg. 59/Nr. 209), s. 2.

¹⁷ Haber 8 Eylül 1922 tarihine aittir ve bir gün sonra basına yansımıştır. Bk. “Zum Schutze der Italiener in Smyrna”, *Der Bund*, Bern, 9. September 1922 (Jg. 73/Nr. 384), s. 1.

¹⁸ “Die türkische Offensive”, *Neue Zürcher Zeitung*, 10. September 1922 (Jg. 143/Nr. 1177), s.b. [2].

¹⁹ “Die Einnahme Smyrnas”, *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 12. September 1922 (Jg. 69/Nr. 206), s. 2.

²⁰ Almanca kaynaklarda genelde sadece “Yunan” (bk. “Griechen”) denmektedir ve Rum ahali ile Yunan arasında bu açıdan bir fark gözetilmemektedir. Bilindiği üzere bölgede hem Rum ahali hem Yunan askeri mevcuttur. Bu sebeple kaynaklarda ahalinin kastedildiği durumlarda Rum ahali, Yunan askeri kastedildiğinde Yunan denilecektir. Yunanların İzmir’i işgalinden sonra nüfus üstünlüğünü sağlamak için bölgeye Selanik, Makedonya ve diğer bazı yerlerden de Rum ve Yunan kimseleri yerleştirdikleri bilinmektedir. Bu sebeple hangisinin kastedildiğinin muallakta olduğu durumlarda Rum ve Yunan kimlikleri birlikte kullanılacaktır. Yunanların işgal sonrası nüfus politikasına ilişkin bk. Cemile Şahin, İsmail Şahin, “İşgal ve Göç: İzmir Örneği”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4, Aralık 2021, ss. 257-275.

beslenmelerini sağlamadığı için ayaklanmaların başlayacağından endişe duyulmuştur.²¹

Zaafiyetinin ardından uluslararası kamuoyu desteği aradığı anlaşılan Yunan basınının bu kimselerden verdiği ve onunla Avrupa basınına ulaşan bilgiler ise daha farklıdır. Yunan basınının bu kaçak ve mültecilerden aldığı bilgiye göre “Yunanlar tarafından terk edilen bölgelerde Türkler, kadın ve çocuklara, hatta Türklere yönelik de” çeşitli zulümlerde bulunmuşlar, bunu örtmek için de Yunanlar hakkında aynı haberleri yaymaya başlamışlardır.²² Hâlbuki aynı günlerde *Times* gazetesi muhabirinin İstanbul’dan yaptığı ve İsviçre basınına da ulaşan açıklamaya göre, “Yunanlar geri çekilme harekâtı esnasında, Kemalistlerin ileri harekâtını yavaşlatmak için tüm köprüleri yıkmış ve yollara mayın döşemiştir. [...] Muhabir, Kemalistlerin açıklamalarının abartılı olmadığını” bildirmiştir.²³ Yine henüz daha 5 Eylül tarihinde, Yunanların geri çekilme harekâtı esnasında köyleri ve şehirleri yakıp yıktığı ve buralarda yaşayan Hristiyan ahalinin de İzmir’e doğru kaçıma başladığı bilgisi Londra merkezli basın kuruluşlarından Avrupa basınına ulaşmıştır.²⁴

Dış basında bu haberlerin yanı sıra, hem Mustafa Kemal Paşa’nın Hristiyanlara yönelik her türlü girişimin ölümle cezalandırılacağı konusunda birliklerine bir açıklama yaptığı,²⁵ hem de İzmir’e yaklaşan Türk komutanın “gereksiz yere kan dökülmemesi için” Yunan komutana mesaj gönderdiği, birliklerini teslim etmesini istediği de yer almıştır.²⁶

²¹ “Die türkische Offensive”, *Neue Zürcher Zeitung*, 10. September 1922 (Jg. 143/Nr. 1177), s.b. [2]. Yine Londra’dan aynı habere atf yapan bir diğer gazete, hem İzmir’e hem de diğer Anadolu limanlarına ulaşan mülteci sayısını 500 bin olarak ifade etmiştir. Bk. “Die türkische Offensive”, *Vorarlberger Tagblatt*, Bregenz, 12. September 1922 (Jg. 4/Folg. 207), s. 2.

²² “Nachrichten über die griechische Armee”, *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 6. September 1922 (Jg. 69/Nr. 202), s. 2.

²³ “Griechenland”, *Oberegger Anzeiger*, Oberegg, 8. September 1922 (Nr. 36), s.b. [3].

²⁴ “Beim Rückzug werden die Dörfer und Städte im Innern niedergebrannt. Tausende von christlichen Einwohnern nähern sich Smyrna.” Bk. 5 Eylül tarihi itibarıyla Londra merkezli ve Macar haberi kaynaklıdır: “Die Niederlage der griechischen Armee”, *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 5. September 1922 (Jg. 69/Nr. 201), s. 2.

²⁵ “Der griechisch-türkische Krieg”, *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 8. September 1922 (Jg. 69/Nr. 204), s. 8. Mustafa Kemal Paşa’nın emri dönemin İstanbul basınında da yer almıştır. Bk. Nilgün Nurhan Kara, “İşgal Altındaki İstanbul Basınında İzmir’in Kurtuluşu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 35, Güz 2017, s. 123. Yine “aşırıktan kaçınmaları” gerektiğine yönelik halka yaptığı konuşma Amerikan basınına da ulaşmıştır. Bk. Göktürk, a.g.m., s. 125.

²⁶ “Griechisch-türkischer Krieg”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 9. September 1922 (Jg. 59/Nr. 209), s. 4.

Tüm bu gelişmelerin akabinde, Paris Donanma Nazırlığına İzmir'den gelen bilgiler ışığında, 9 Eylül tarihinde Zeki Bey komutasındaki İkinci Türk Süvari birliğinin İzmir'e girdiği ve "Türklerin [şehirdeki] tutumunun kesinlikle doğru olduğunu" vurgulayan haberlere yer verilmeye başlanmıştır.²⁷ Bu bilgi dönemin İstanbul basınında da yer almıştır. Kara, *İleri* gazetesinde yer alan Paris kaynaklı bir haberde, Türk ordusunun "son derece muntazam hareketleri"nden bahsedildiğini aktarmaktadır.²⁸

İzmir'in işgalden kurtuluşu ile ilgili bir diğer haberde, Türk birliğinin İzmir'e girmesinden evvel Türk uçaklarından bildirilerin atıldığı, bunda "Türk ordusu kısa bir süre içerisinde İzmir şehri kurtaracaktır. Halkın sukûnet içinde olması ve Türkiye ile millî meseleye bağlanmasının" temenni edildiği ifade edilmiştir. Habere göre bildiriler İzmir'de yayılınca, çok sayıda Türk, şehrin girişinde bulunan millî kuvvetlere katılmak için şehri terk etmiştir.²⁹ Yine birlik İzmir'e girdikten sonra Türk komutanın şehirde bulunan mültecilere yönelik hiçbir katliamın gerçekleşmeyeceğinin teminatını verdiği bilgisi basına yansımıştır.³⁰ Öyle ki, bu teminatın akabinde İngiliz Konsolosluğunun güvenliğini sağlayan ve İngiliz donanmasına ait devriyelerin de geri çekildiği bilgisi haberlerde yer almıştır.³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın, İtilaf kuvvetlerinin İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya ile birlikte Anadolu'yu da terk etmesini istediği, aksi takdirde İstanbul'a bir harekât düzenleyeceğini bildirdiği³² bu aşamada, İngiltere'nin bilhassa Boğazlar konusunda direteceği ve İzmir'deki Hristiyanların durumu ile

²⁷ "An der Front", *Der Bund*, Bern, 11. September 1922 (Jg. 73/Nr. 386), s. 3; "Die Einnahme Smyrnas", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 12. September 1922 (Jg. 69/Nr. 206), s. 2.

²⁸ bk. Kara, agm., s. 127.

²⁹ "Die Eroberung Smyrnas", *Bieler Tagblatt*, Biel, 11. September 1922 (Jg. 72/Nr. 212), s.b. [3].

³⁰ "Die Waffenstillstandsbedingungen", *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 11. September 1922 (Jg. 69/Nr. 205), s. 2. Albay Zeki Bey'in şehirde yaşayan herkesin can güvenliğini temin ettiği bilinmektedir. Bk. Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropolitü Hrisostomos (1919-1929)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2009, s. 45.

³¹ Haber 12 Eylül Londra merkezlidir, bir gün öncesine ait bir bilgiyi barındırmaktadır ve bu haberde de şehirde bulunan İngiliz vatandaşlarının gemilere bindirilmiş olduğu bilgisi geçmektedir. "Die Niederlage der griechischen Armee", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 13. September 1922 (Jg. 69/Nr. 207), s. 3.

³² Mustafa Kemal Paşa'nın *Daily Mail* gazetesi muhabirine yaptığı bu açıklama birçok gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın "talepleri" veya "tehdidi" olarak yer almıştır. Örneğin: "Der türkische Sieg", *Reichspost* (Morgenbl.), Wien, 16. September 1922 (Jg. XXIX/Nr. 245), s. 3; "Die Forderungen Kemal Paschas", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 16. September 1922 (Jg. 69/Nr. 210), s. 2; "Drohung mit dem Vormarsch", *Neues Wiener Journal*, Wien, 16. September 1922 (Jg. 30/Nr. 10,356), s. 1.

ilgileneceği anlaşılmıştır.³³ Londra'dan gelen ve *Daily Telegraph*'a atıf yapılarak verilen diğer bazı haberlerde, Yunan ordusunun düzensizliğine vurgu yapılmış, her yeri ateşe verdiği belirtilmiş ve İzmir'e ulaşan Amerikalı ile Hristiyanlara dayandırılarak, Yunan ordusunun Müslümanlara yönelik korkunç vahşetlerinden bahsedilmiştir.³⁴

Büyük İzmir Yangını'nın Ortaya Çıkış Sürecinde İlk Tartışmalar

Haberlerin, İtilaf devletlerine ait olmayan basına, istisnai olarak aynı gün ve fakat genelde ikinci veya üçüncü gün yansıdıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Büyük İzmir Yangını'nın takibi konusunda da böyledir. Çıkış saati üzerinde farklı değerlendirmeler olsa da, büyük yangın 13 Eylül Çarşamba günü başlamıştır.³⁵

Buna rağmen henüz daha 14 Eylül tarihinde, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başında olarak İzmir'e geldiği, İzmir ve çevresinde bulunan mültecilerin ülkelerine gidebilmesi için her türlü önlemin alındığı ve şehire sukûnetin tam olarak geri döndüğü haberlerini okumak mümkündür.³⁶ 15 Eylül tarihinde, İzmir'deki Ermeni ve Rum mahallelerinde büyük bir yangının çıktığı, halkın panik içerisinde olduğu, İtalyanların şehirde yaşayan vatandaşlarını kurtarmak ve bölgeye ilaç ve beslenme malzemesi sevkiyatı yapmak için çaba verdiği bilgileri Avusturya ve İsviçre basınına yansımıştır.³⁷ İtalyan *Giornale d'Italya* gazetesine atıf yapılan bir diğer haberde, rüzgar yangını güneyden kuzeye doğru yaymış ve bu sebeple söndürmek mümkün olmamıştır. Gazeteye göre, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri yangını Afyonkarahisar'da yaşananların intikamı olarak çıkarmıştır.³⁸

Bununla birlikte, yangının çıkış sebebi ve kaç insanın yangın dolayısı ile hayatını kaybettiğine yönelik bilgiler bu tarihlerden sonra yoğun bir şekilde ve çok çelişkili ifadelerle gündeme gelmiştir. Yangının çıkış yeri olarak yoğunlukla

³³ "Lezte Depeschen", *Bieler Tagblatt*, Biel, 11. September 1922 (Jg. 72/Nr. 212), s.b. [3].

³⁴ "Der Rückzug der Griechen", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 12. September 1922 (Jg. 69/Nr. 206), s. 2; "Der griechische Rückzug", *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 12. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 206), s. 3.

³⁵ Bk. *Türk İstiklâl Harbi*, 2. Cilt: Batı Cephesi, 6. Kısım, 3. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 205.

³⁶ "Nach der griechischen Niederlage", *Neue Zürcher Nachrichten*, 14. September 1922 (Jg. 18/Nr. 251), s.b. [2]; "Die Niederlage der griechischen Armee", *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 14. September 1922 (Jg. 69/Nr. 208), s. 2.

³⁷ "Großfeuer in Smyrna", *Oberländer Tagblatt*, Thun, 15. September 1922 (Jg. 46/Nr. 216), s.b.; "Großfeuer in Smyrna", *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 15. September 1922 (Jg. 59/Nr. 214), s. 3; "Ein Brand in Smyrna", *Salzburger Wacht*, 15. September 1922 (Jg. 24/ Nr. 205), s. 7.

³⁸ "Smyrna in Flammen", *Prager Tagblatt*, 15. September 1922 (Jg. 47/Nr. 214), s. 6.

Ermeni mahallesi işaret edilse de, bulunduğu Atina'dan doğru yaptığı açıklamaları Avrupa basınına da yansıyan ABD'nin İzmir Konsolosu Horton, yangının ilk olarak Fransız demiryolunda çıktığını söylemiştir. Bu durum dikkat çekicidir, zira eldeki kaynaklar ışığında söz konusu bilgiyi veren tek kişi olarak Horton bulunmuştur.

14 Eylül tarihli ve Atina merkezli bir habere göre, Atina'da bulunan Amerikan Konsolosu Horton yangınla ilgili detaylı bilgiler paylaşmıştır. Bu bilgilere göre, yangın evvela Fransız demiryolu istasyonunda çıkmış, daha sonra yabancı konsoloslukları çemberine almış ve şehrin kuzey ve batısında bulunan mahalleleri küle çevirmiştir. Bin kişinin öldüğü ve Türk askerlerinin ateşi yaktığına yönelik iddianın yer aldığı bilgide, ateş, bir milyar frank değerinde Amerikan tütün depolarını, Orozdy Back adlı şirketi ve ayrıca Fransız, İngiliz ve Amerikan okullarını sarmıştır.³⁹ Horton'un Atina'da iken verdiği bilgiler Amerikan gazetelerinde de yer almıştır. Bunlardan bir tanesine göre Horton, kendi şoförünün de öldürülmesi dahil, İzmir'de yaşadıkları yüzünden sinir krizi hâlinde Atina'da bulunmaktadır.⁴⁰ Bilindiği üzere kendisi çok sonra bir kitap da yayınlamış ve burada -farklı görgü şahitleri üzerinden- yangının Türkler tarafından Ermeni mahallesinde çıkarıldığı tezini savunmuştur. Kitabında, yangından sonra Avrupa basınına da yansıyan ilk açıklaması ile örtüşmeyen bilgi bu sebeple kendisinin yangının nerede çıktığını ne birincil ne ikincil şahitlikler ışığında doğrudan bölgede görmemiş olduğunu ortaya koymaktadır.⁴¹

Amerikan Başkonsolosu Horton ve Atina üzerinden Avusturya ve Macar gazetelerine yansıyan bu dönem bilgileri, Dumesnil'in raporu ve Yakındoğu Yardım Kuruluşu Özel Temsilcisi Mark O. Prentiss'in açıklamalarını da tekraren ve meselelere çok bağımsız bir pozisyondan doğrulamaktadır. Zira rapor ve açıklamalara göre Horton yangın esnasında İzmir'de dahi bulunmamış, evvelinde Amerikan vatandaşlarının şehri terk etmesini isteyip kendisi de

³⁹ bk. "Der Riesenbrand in Smyrna", *Wiener Allgemeine Zeitung*, 15. September 1922 (Nr. 13301), s. 1; "Der Brand in Smyrna", *Pester Lloyd* (Morgenbl.), Budapest, 16. September 1922 (Jg. 69/Nr. 210), s. 3.

⁴⁰ "American Consul General Horton arrived here and is in a state of nervous collapse, due to the horrors which he witnessed including the murder of his own chauffeur", Bk. "Athens", *The Evening Journal*, Wilmington, Delaware, September 16, 1922 (Year 35/No. 84), p. 1.

⁴¹ Horton kitabının "Where And When The Fires Where Lighted" adlı kısmında, dönem gazetelerine yansıyan ilk açıklamasının aksine, farklı görgü şahitlikleri üzerinden, yangının Türk askerlerinin Ermeni mahallesindeki Ermeni evlerini yakmaya başlamasıyla çıktığını iddia etmiştir. Bk. George Horton, *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merill Company Inc., New York, 1926, s. 144 vd.

yangından önce şehri terk etmiştir.⁴² Bu durum, haberde iddia edildiği üzere, şoförünün öldürülmesi sebebiyle sinir harbi yaşayacak kadar olayların içinde olması gerekirken, kitabında tam da yangının çıkış anı ve çıkarılanlarına yönelik ifadelerinde neden farklı görgü şahitliklerine ihtiyaç duyduğunu da herhâlde açıklamaktadır ve fakat bununla birlikte, yangının ve etkilerinin henüz devam ettiği bir süreçte Atina merkezli haberlerin hangi temeller üzerine oturduğu konusunda da çok çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir.

Bununla birlikte, İzmir Yangınına yönelik insani ve maddi kayıplara ilişkin bilgiler büyük oranda Atina ve Londra merkezlidir. Öyle ki, bu durum Çekoslovakya’da yayınlanan Almanca bir gazete, *Prager Tagblatt*’ın da dikkatini çekmiş, gazete söz konusu haberlere atıf yaparak “*Türk katliamlarına yönelik İngiliz haberleri*” başlığını atmış ve “*Türklerin İzmir’deki aksiyonlarına yönelik buraya durmadan haberler akıyor ki, bunların bir eğilim veya doğruluğa sahip olup olmadığı hakkında henüz bir şey söylenemez*”, demiştir.⁴³ Anlaşıldığı kadarıyla bu durum sadece İtilaf kuvvetlerine dahil olmayan basın için de söz konusu değildir, zira Göktürk, makalesinde, Amerikan gazetelerinde yer alan haberlerin büyük oranda yine aynı şekilde Atina ve Londra’dan geldiğini ve bunlarda İzmir Yangını ile ilgili Türkleri suçlayıcı ifadelerin geçtiğini örneklendirmektedir.⁴⁴

Yangına ilişkin İngiliz Konsolosu’nun verdiği bir bilgiye göre, Belçika, Norveç ve Danimarka konsoloslukları dışında tüm konsolosluklar yangın ile kullanılamaz hâle gelmiş; İzmir’i bir İngiliz hastane gemisi ile terk eden Reuter Bürosu muhabirinin verdiği bilgiye göre ise, kendisi şehri terk ederken Türkler yağmalamaya ve cinayet işlemeye devam etmiştir.⁴⁵ Londra’dan verilen ve çeşitli gazetelerde yer alan bir diğer bilgiye göre, Türk birliğinin geçişi esnasında bir el bombası patlatılmış, bir subay yaralanmış, akşamına bir Ermeni mahallesine saldırı gerçekleşmiş, 150 kişi öldürülmüş ve kadınlar kaçırılmıştır. Rum mahallesinde de benzer vakaların meydana geldiğinden aktaran gazete, çatışma esnasında Rum mahallesinde yangın çıktığı bilgisini paylaşmıştır.⁴⁶

⁴² Rapor ve Horton’un 12 Eylül’de şehri terk ettiğine yönelik bk. Gökdemir, agm., s. 32; Kırışman, agm., s. 89. Farklı kaynaklarda da yine evvelce şehri terk ettiği ve fakat tarihin 11 Eylül veya 13 Eylül sabahı olduğu tespit edilmiştir; bk. Göktürk, *age.*, s. 56, 141.

⁴³ “Englische Meldungen über türkische Massaker”, *Prager Tagblatt*, 16. September 1922 (Jg. 47/Nr. 215), s. 1.

⁴⁴ bk. Göktürk, agm., s. 127.

⁴⁵ “Der Brand von Smyrna”, *Wiener Allgemeine Zeitung*, 16. September 1922 (Nr. 13302), s. 1.

⁴⁶ “Der Einmarsch der Türken in Smyrna”, *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 15. September 1922 (Jg. 69/Nr. 209), s. 3; “Smyrna in Flammen”, *Neues Wiener Journal*, Wien, 15. September 1922 (Jg. 30/Nr. 10,355), s. 3.

Yunanlıların Anadolu'daki mağlubiyeti İngilizlerin Anadolu politikasını da etkileyecektir. Bu bağlamda İngiliz basınının İzmir'e yönelik haber akışını, belki haberlerde bir cümle arasında geçen şu ifade açıklığa kavuşturabilir. İngiliz basınının İzmir'e yönelik haberlerini özetleyen bir İsviçre gazetesi, "İzmir Küçük Asya'da bulunan en eski İngiliz kolonisidir", bilgisini de sütunlarında paylaşmıştır.⁴⁷ Yunanların, tarihî perspektiften bakarak İzmir'e coğrafi aidiyet duyması anlaşılır olmakla birlikte, İzmir'in -üstelik en eski- İngiliz sömürgesi olduğu bilgisi tarih literatüründe hem yeni hem de İngiliz basınından yansıyan bakış açısını ortaya koyması açısından ilginçtir.

Bununla birlikte, henüz daha kimin tarafından çıkarıldığı dönem itibariyle bilinmediği bir süreçte İngilizlerin de şehir ile insanların uğradığı ve gün geçtikçe artan felakette pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu süreçte dikkat çekici bir diğer haber, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz Amiraline karşılamayı reddettiği, bunun üzerine kendisinin Mustafa Kemal Paşa'ya kargaşalar devam ederse Türk mahallelerini bombalamakla tehdit ettiği bir nota verdiğiye yöneliktir.⁴⁸ Söz konusu haber doğrulanmış, tehdit hemen yerine getirilmiş ve Türk mahallelerinin bir Yunan kruvazörü tarafından bombalandığı bilgisi yine basında yer almıştır.⁴⁹ Söz konusu haberde *Times* gazetesinde yer alan ve Atina'dan gelen rapora atıf yapılarak şöyle denilmiştir: İzmir, "bir Yunan harp gemisinin karşı tedbir olarak Türk mahallesini bombalaması sonucunda dumanı tüten bir enkaz yığınına dönüşmüştür."⁵⁰

Bu haberler 16-18 Eylül tarihlerine ait olsa da, İzmir'in işgalden kurtuluşunun ilk günlerinde evvela Nurettin Paşa'nın ve hemen sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın İngiltere'nin İzmir Konsolosu Harry Lamb ve İngiliz Amiral Brock ile gerçekleştirdikleri yazılı ve sözlü görüşmeler literatürde yer almaktadır. Buna göre İngiliz yetkililer, İzmir'de bulunan yabancı vatandaşlar ve

⁴⁷ "Die Lage im nahen Orient", *Neue Zürcher Nachrichten*, 19. September 1922 (Jg. 18/Nr. 255), s.b. [1].

⁴⁸ Haber doğrudan Atina basınına dayandırılarak farklı gazetelerde yer almıştır. Haberlerde İngiliz Amiral denilip, adı verilmese de, kastedilen herhalde Brock'dur. Kendisinin Iron Duke adlı gemiden Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup literatürde geçmektedir ve evvelce de belirtilmiştir; bk. "Das Gespenst des Orients", *Salzburger Wacht*, 16. September 1922 (Jg. 24/Nr. 206), s. 5; "Meldung über eine englische Drohung mit Beschießung Smyrnas", *Neue Freie Presse* (Abendbl.), Wien, 16. September 1922 (Nr. 20841), s. 2 ve "Die Unruhen in Smyrna", *Tagblatt*, Linz, 17. September 1922 (Jg. 7(26)/ Nr. 206), s. 9.

⁴⁹ Burada Atina'dan: "England zur Waffengewalt entschlossen", *Prager Tagblatt*, 17. September 1922 (Jg. 47/Nr. 216), s. 1; Burada Adana'dan: "An der Front", *Der Bund*, Bern, 18. September 1922 (Jg. 73/ Nr. 397), s. 4.

⁵⁰ "Unglücksfälle und Verbrechen", *Oberländer Tagblatt*, Thun, 18. September 1922 (Jg. 46/Nr. 218), s.b.

Rum ile Ermeniler için güvenliği sağlamak konusunda diretmiş, bu istek şehrin güvenliğinin kendileri tarafından sağlanacağını belirten Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmemiş, İngiliz donanmasının limanı terk etmesi istenmiş ve gergin görüşmeler esnasında İngiltere ile Ankara Hükûmetinin harp halinde olup olmadığı sorgulanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli hatıratlara da yansıyan görüşüne göre Yunanlar İngiliz desteği ile Anadolu'yu işgal etmiştir ve bu sebeple harp hali mevcuttur.⁵¹

Aynı günlerde ve Yunan askerleri dışında İtilaf kuvvetlerinin çeşitli sebeplerle henüz daha şehirde bulunduğu bir süreçte, Yunan Milletler Cemiyeti üyeleri bir bildiri yayınlamış, Amerikan okuluna sığınan 1300 mülteçiden haber alınmadığını bildirmiş, okulun kız öğrencilerinin Türkler tarafından kaçırıldığı iddiasında bulunmuşlardır.⁵² Hâlbuki yangının Ermeni mahallesinde başladığına yönelik bilginin devamında, Ermeni mahallesinin Amerikan kolejinin hemen yakınında bulunduğu ve şehrin batısında bulunan yabancı mahallelerin tamamen yok olduğudur.⁵³ İngiliz ve ABD vatandaşlarının çok öncesinde şehirden uzaklaştırıldığı ve Fransız Amiralî Dumesnil'in Yunan, Rum ve Ermeni mültecileri Yunanistan'a taşımak için mevcut tüm Fransız gemilerini seferber ettiği bir süreçte, Atina Hükûmeti Milletler Cemiyeti nezdinde girişimlere başlamış ve Türklerin katliam gerçekleştirdiği iddiası ile protestoda bulunmuştur.⁵⁴

Yunan delegasyonunun Milletler Cemiyeti nezdinde farklı açıklamaları da mevcuttur. Bir diğeri *Agence Havas*'ın Cenevre'deki temsilcisine yapılmıştır. Buna göre,⁵⁵

“Yunanistan antantın müttefiki olarak İzmir'e gitmiştir. Bununla, Küçük Asya'da Türk olmayan ahaliyi kurtarmak gibi tek bir amacı gütmüştür. Bu kurtarma [görevi] Sevr Antlaşması ile tanınmıştı [...]. Kemal Paşa, Türkiye'nin yasal hükûmeti tarafından imzalanmış Sevr Antlaşmasına karşı öfke duyan bir kimse idi. Yunanistan, müttefikler tarafından, isyancı Ankara

⁵¹ İngilizlerle bu süreçte yapılan görüşmeler için ayrıntılı olarak bk. Cemal Güven, *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşanın Yabancı Asker, Siyasî Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri* (Mondros'tan Mudanya'ya), Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Konya, 2005, s. 296 vd.

⁵² “Türkengreuel”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 16. September 1922 (Jg. 72/ Nr. 216), s.b. [3]; “Türkengreuel”, *Grütliener*, Zürich, 16. September 1922 (Jg. 72/Nr. 216), s.b. [3].

⁵³ “Die Brände in Smyrna”, *Neue Zürcher Zeitung*, 17. September 1922 (Jg. 143/Nr. 1208), s.b.

⁵⁴ “Die Ereignisse in Kleinasien”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 18. September 1922 (Jg. 59/Nr. 216), s. 3.

⁵⁵ “Der neue Konflikt im nahen Orient”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 16. September 1922 (Jg. 18/Nr. 253), s.b. [2].

hükûmetine barışı getirmekle görevlendirildi. Üç yıllık büyük çabalar sonucunda bugün kendisine güvenilen tek mandaterlikten vazgeçmektedir.”

Anlaşıldığı kadarıyla Yunanistan, yenilgi ile birlikte İtilaf Devletlerinde kendisine karşı oluşan havaya karşı girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Zira, basına aktarılan bu bilgi, en azından son cümlesiyle, Yunan basınından yansıyan haberlerle örtüşmemektedir. Bunlara göre Yunan ordusunun Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte orduda meydana gelen demoralizasyonun sebebi, İtilaf kuvvetlerinin kendilerinden Anadolu'da işgal ettikleri bölgeleri Türklere geri iade etmek istemesinden kaynaklanmıştır. Bununla birlikte Yunanistan basını, Trakya'yı savunmak için gereken her şeyin yapılacağını da bildirmiştir.⁵⁶ Yine Atina'da gazeteler, yasta bulunduğu gösterir bir kısım ile yayınlanmış ve dükkanlar açılmamıştır. Keza, bölgeden Yunanistan'a gelen Yunan, Rum ve diğer mültecilerin verdiği bilgilerden yola çıkarak, İzmir'i terk etmek zorunda bırakılması sebebiyle Yunanistan'ın duyduğu endişelerde ne kadar da haklı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Yunan basını, yangında çok sayıda Yunan, Rum ve Ermeni'nin öldüğünü ve bunlar arasında “*cesetleri sokakta bulunan Yunan Metropolit Hrisostomos ve Ermeni Katolik Ghevont Tourian'ın da bulunduğunu*” ifade etmiştir.⁵⁷

Yunan Metropolidi Hrisostomos'un İzmir'in işgaliyle birlikte şehirde yaşayan Türklere uygulanan vahşete ortak olması sebebiyle İzmir'in kurtuluşu günlerinde linç edilerek öldürüldüğü bilinmektedir.⁵⁸ Bununla birlikte, İzmir şehrini ele geçiren Türklerin din adamlarını vahşice katlettiği vurgulanmış olsa da, çok geçmeden Ghevont Tourian Atina'ya ulaşmış ve tüm haberlerin aksine hayatta olduğu anlaşılmıştır.⁵⁹

Her hâlükârda, Milletler Cemiyeti'nin Türk delegesi Mehmed Hilmi Bey'in Yunanistan ve Yunan delegelerin Milletler Cemiyeti nezdindeki girişimlerine yönelik bu süreçte yaptığı açıklama da gazetelerde yer almıştır. Mehmed Hilmi Bey o an mevcut incelemelere göre yangının Yunanlar tarafından çıkarıldığını, bunun da Yunanlar tarafından Anadolu'nun tahliyesi durumunda gerçekleştirileceği söylenen yıkım planıyla örtüştüğünü söylemiş, Yunan General Papoulos'un İzmir'i tahliye etme durumunda Türklere bir enkaz yığını

⁵⁶ “Griechenland und Thrazien”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 16. September 1922 (Jg. 18/Nr. 253), s.b. [2].

⁵⁷ “Die Zerstörung Smyrnas”, *Reichspost* (Morgenbl.), Wien, 17. September 1922 (Jg. XXIX/Nr. 246), s. 4.

⁵⁸ Ayrıntılı olarak bk. Atalay, agm., s. 31-50.

⁵⁹ “An der thrazischen Grenze”, *Der Bund*, Bern, 19. September 1922 (Jg. 73/Nr. 399), s. 3.

birakacakları sözlerine atıf yapmış ve “*Şu durumda bu tehdit uygulanmıştır ve Yunan ordusunun Anadolu’daki yıkıcı faaliyetlerine layık bir sonuçtur*” demiştir.⁶⁰

Mehmed Hilmi Bey’in bahsettiği söz konusu Türkiye aleyhtarı haberler, İzmir’de çok sayıda İtilaf temsilcisi bulunurken ve şehir bu anlamda yabancı gözlemcilerle kapalı da değilken gerçekleşmiştir. Örneğin, Fransız Genel Konsolos Graillet’in İzmir’i, konsolosluk binasının kül olması sonrasında, “*Jean Bart*” adlı gemi ile terk ettiğine yönelik 16 Eylül tarihli bir bilgi mevcuttur.⁶¹ Bununla birlikte Fransız General Pelle, İzmir’de yaşayan Fransız ahalinin durumunu yerinde görmek ve incelemelerde bulunmak için hemen sonrasında, 18 Eylül’de İstanbul’dan İzmir’e geçmiştir.⁶² Yine o tarihte, İngiliz Genelkonsolos Sir Lamb’ın henüz İzmir’de bulunduğu; ayrıca vahşi bir katliam gerçekleştiği haberlerine çok tezat bir şekilde, Amerikan Kızılhaç örgütünün 250 bin mülteciyi günde 15 bin mülteciye bakım hizmeti gerçekleştirdiği dönem gazetelerinde ifade edilmiştir. Haberlere göre söz konusu mülteciler İzmir’de kalmış ve büyük çoğunluğu Rum, Yunan ve Ermenilerden oluşuyordu.⁶³ Amerikan Kızılhaç örgütünün bölgedeki yoğun insani yardım faaliyetleri, *Giornale d’Italia* gazetesi muhabirine atıf yapılarak bir Amerikan gazetesinde de yer almış ve övülmüştür. Değerlendirmeye göre Amerikan Kızılhaç örgütü, büyük bir salgınla başedebilecek yegane organizasyondur.⁶⁴

Bu değerlendirmeler dışında, süreç içerisinde genelde Türk Millî Mücadele literatüründen Yunan mezalimine yönelik bilinen bilgilerin⁶⁵ de basında yer aldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu haberlerde, kurşuna dizilen Ermenilerden,

⁶⁰ “Eine türkische Erklärung”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 19. September 1922 (Jg. 72/Nr. 218), s.b. [3]. Papoulos’un bu sözü Mirliva İzzedin Bey’in İzmir Yangını ile ilgili raporunda da geçmektedir. Bk. Mirliva İzzeddin’den 1inci Ordu Komutanlığına, *Türk İstiklâl Harbi*, s. 310, Ek 4.

⁶¹ “Die Flüchtlinge”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 16. September 1922 (Jg. 72/Nr. 216), s.b. [3].

⁶² “Das Orientproblem”, *Neue Zürcher Zeitung*, 19. September 1922 (Jg. 143/Nr. 1218), s.b. [2]. İzmir’e vardığına yönelik 20 Eylül tarihli bir haber daha mevcuttur. Bk. “Die Besprechungen der Alliierten”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 20. September 1922 (Jg. 59/Nr. 218), s. 3.

⁶³ “Nachrichten aus Smyrna”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 19. September 1922 (Jg. 59 Nr. 217), s. 3; “Rotekreuzmaßnahmen in Smyrna”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 19. September 1922 (Jg. 18/Nr. 255), s.b. [3].

⁶⁴ “Fear Plague May Attack Smyrna”, *The New York Herald*, September 20, 1922 (Vol. LXXXVII/No. 21), p. 5.

⁶⁵ Yunanlar tarafından işgal döneminde Müslüman Türk ahalie yönelik işlenen insanlık suçları ile ilgili ayrıntılı çalışmalar mevcuttur. Örneğin bk. Naci Şahin, “Büyük Taarruz Öncesi Afyonkarahisar’da Yunan Mezalimi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 2, Yıl Ağustos 2008, s. 124; veya bk. Mustafa Çufalı, “İstiklâl Harbi Döneminde Batı Anadolu’da Yunan Zulmü (Arnold Toynbee’nin eşi Bayan Rosalind Toynbee’nin İzlenimleri)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 21, Yıl 1998, s. 33-48.

kaçmakta başarısız kalan Yunan askerlerinin vahşice öldürüldüğünden bahsedilmiştir. Yine, herhangi bir isim belirtilmeden, “*Bir Amerikalı*” veya “*Bir Amerikalı Hanım*”a dayandırılarak Türklerin Yunanların kafasını kestiği ve kadınların karınları deşip gözlerini oyduğu iddiasında bulunulmuştur.⁶⁶

Amerikalı görgü tanıklarına dayandırılarak verilen ve yangının çıkışından Türkleri sorumlu tutan açıklamalar Amerikan basınında da yer almıştır. Bunlardan bir tanesinde yangının Ermeni mahallesinde başladığı bilgisi verilmiş ve çıkış sebebinin Türkler olduğu iddia edilmiştir.⁶⁷

Aynı şehirden gelip, söz konusu aynı görüntüleri bizzat görmesi ve karşılaştıkları zulmü bizzat aktarması gereken Yunan, Rum ve diğer mülteciler de mevcut olması gerekirken, Atina basınından bu bilgilerin “*Amerikalı*” bir bey ve hanımın görgü şahitliğine dayandırılarak verilmesi dikkat çekicidir. Hem üstte bahsedilen Amerikan Genel Konsolosu Horton’un durumu sebebiyle⁶⁸ hem de aynı süreçte, Amerikan Yüksek Komiseri Tümamiral Bristol’un, müttefiklerle birlikte İzmir’deki sefaletle yönelik çalışabileceği ve fakat Amerikan Hükûmeti adına herhangi bir yükümlülük altına girmemesi gerektiğine yönelik talimat alması sebebiyle dikkat çekicidir.⁶⁹

Göktürk’e göre, Bristol’un böyle bir talimat almasının sebebi, ABD’nin bölgede yardım yükünün bölgede askerî gücü bulunan diğer devletlere düştüğüne inanmasında yatıyordu.⁷⁰ Belki bu gerekçeye, tam da o süreçte gündeme gelen Çanakkale ve Boğazlar meselesi sebebiyle İtilaf devletleri arasında mevcut gerilimli ilişkiyi de katmak gerekir. Bilindiği üzere İngilizler, Büyük Taarruz’un başarısı sonrası tüm İtilaf Devletlerini Anadolu’da Türk millî kuvvetlere yönelik askerî bir girişim için harekete geçirmeye çalışmış, Fransa ve İtalya gibi ABD de buna dahil olmayacaklarını bildirmişlerdir.⁷¹ Kısacası, İngiltere bunu istese de, bölgede çok faal bir ABD, kendisini Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’ya karşı askerî bir çıkmaza sokabilirdi.

⁶⁶ “Das Orientproblem”, *Neue Zürcher Zeitung*, 18. September 1918 (Jg. 143/Nr. 1213), s.b. [2].

⁶⁷ “Fire started in Armenian Quarter”, *Evening Capital*, Annapolis, September 20, 1922 (Vol. LXXVII/No. 11), n.p. [1]; Bir diğeri için bk. “Turks started fire at Smyrna Americans say”, *The Daily Admorette*, Ardmore, Oklahoma, September 20, 1922 (Vol. 29/No. 194), p. 2.

⁶⁸ bk. bu makalede dipnot 39-42 ve kısımları.

⁶⁹ “Der Brand in Smyrna”, *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 18. September 1922 (Jg. 69/Nr. 211), s. 4.

⁷⁰ Göktürk, agm., s. 135.

⁷¹ bk. Çiğdem Dumanlı, “Avusturya Gazetelerine Göre Sakarya Meydan Muharebesi’nden Büyük Taarruz’a Cepheler ve Diplomasi (1921-1922)”, *Sakarya’dan Büyük Taarruz’a 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi*, Girişim Ajansı Matbaa Tic. Ltd. Şti, Ankara, 2022, bilhassa s. 198-202.

Büyük İzmir Yangını'ndan Önce Başlayan Yangınlar ve İntikam Kundakçılığı

Bu bilgilerin tam zıttı haberlerin de paylaşıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin henüz daha Türk ordusu İzmir'e girmeden Yunanlıların geri çekilme harekâtında köyleri ve şehirleri yakıp yıktığı ve Hristiyanların da İzmir'e doğru kaçtığı haberleri Avrupa basınına yansımıştı.⁷² Bu bilgi, bu yabancı kaynaklar dışında, yerli bir kaynak olarak Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı tarafından yayınlanan *Türk İstiklâl Harbi* serisinde de ortaya konmuştur.⁷³ Yine Şahin, sadece Afyonkarahisar'da yakılan yerleşim merkezlerinin bir listesini sunmuştur.⁷⁴

Bununla birlikte, Yunanların geri çekildikleri yerleri yaktığı haberleri Türk ordusu İzmir'e girdikten sonra da yayınlanmaya devam etmiştir. Mesela Yunanların Bursa'dan geri çekilirken şehri ateşe verdiği haberi ile İzmir'deki yangın haberi peş peşe verilmiştir.⁷⁵ Yine *Sunday Express* gazetesi muhabirine atf yapılarak ve mültecilere dayandırılarak verilen bir habere “*Şehir ve köylerin Yunanlar tarafından küle çevrilmesi*” başlığı atılmış ve Yunan ordusunun geri çekilirken çok sayıda saldırı gerçekleştirdiği, “*Nacli [Nazilli] ve Aydın şehirlerinin tamamen küle çevrildiği*” bilgisi verilmiştir. Aynı haberde *Times* gazetesine atf yapılarak “*Yunan Genelkurmay'ının Bursa'da Yunan birlikleri tarafından ortaya konan şiddet eylemlerini, bilhassa köylerin küle çevrilmesini engellemekte başarısız kaldığı*” ifade edilmiştir.⁷⁶

Yunan birliklerinin geri çekilirken ortaya koydukları saldırgan eylemler, İngiliz *Daily Mail*'e atf yapılarak verilen bir diğer gazete haberinde, İzmir'de bulunan mültecilerin açıklamalarıyla da ortaya konmuştur. Bu açıklamalara göre, Mustafa Kemal Paşa'nın zafer kazanmasında etkili olan mesele Yunan askerlerinin Bolşevizmi savunmaya başlamış olmasıdır. Keza aynı kaynaklara göre, Yunan askerleri Afyonkarahisar'da isyan etmiş, şehirleri yağmalamış ve

⁷² bk. bu makalede dipnotlar 23-24 ve kısımları.

⁷³ Örneğin bk. 1 Eylül 1922 tarihli takip harekâtında Eskişehir ve tüm köyleriyle Uşak'ın yandığının anlaşılması; 2. Eylül 1922 tarihli takip harekâtında “*Yunanların meskûn yerleri yakmak için yetistirdikleri özel yangın bölüğüne*” rastlanılması vd.: *Türk İstiklâl Harbi*, s. 41, 53, 72.

⁷⁴ Şahin, agm., s. 123-124.

⁷⁵ “Smyrna in Flammen”, *Salzburger Volksblatt*, 15. September 1922 (Jg. 52/Nr. 200), s. 2.

⁷⁶ “Einächerung von Städten und Dörfern durch die Griechen”, *Neue Freie Presse*, (Nachmittagbl.), Wien, 18. September 1922 (Nr. 20843), s. 4. Yunanların bu süreçte köyleri ve şehirleri yaktığı Amerikan basınına da yansımıştır. Ayrıntılı olarak bk. Göktürk, agm., s. 126.

yakmışlardır. Öyle ki, Yunan makamları ile din adamları dahi bunu engellemekte başarısız kalmışlardır.⁷⁷

Yangının Ermeniler tarafından çıkarıldığına yönelik Türk komutanın ifadesi de aynı günlerde basına yansımıştır. Buna göre Ermenilerden oluşan bir çete çokça silah ve mühimmat depolamış, kaçamayacağını anlayınca mühimmat ile birlikte mahalleyi ateşe vermiştir. Bunun üzerine 22 Ermeni kundakçı tutuklanmıştır.⁷⁸ Her hâlükârda tutuklamalar Ermenilerle kalmamış, ilerleyen süreçte Rum çete liderlerinden bazı kimseler de, şehrin çeşitli yerlerinde yangın çıkardıkları gerekçesiyle tutuklanmıştır.⁷⁹

Bir diğer haberde, İzmir’de farklı bir yangının daha çıktığı, Türklerin bu ateşe petrol döktüğü iddia edilmiştir. Bunun üzerine Fransız Amiral detaylı bir inceleme başlatmış ve fakat iddiayı doğrulayamamıştır.⁸⁰

Söz konusu Fransız Amiral, Dumesnil’dir ve bilindiği üzere raporunda kendisi de Fransız rahiplerin ifadelerini bizzat araştırarak bunların -belki travmatik anlara şahitlik sebebiyle- hayali olduğunu anladığını ifade etmiştir.⁸¹ Fakat burada bir bilgiyi eklemek gerekir: Anlaşıldığı kadarıyla 13 Eylül’de başlayan bir yangının devam etmesi ve bu süreçte başka yangınların da çıkması söz konusudur. Bu hem üstte de belirtilen Yunan harp gemisiyle bombalanan Türk mahaleleri sebebiyle böyledir⁸² hem de gazete haberi temele alınacak olursa, Dumesnil’in Fransız rahiplerinin iddiasını soruşturdum ve fakat doğrulayamadım dediğinin, bu ilk yangından sonrasına ait bir süreci kapsamaması sebebiyle böyledir. Haber de zaten, 17 Eylül tarihli, Londra merkezli ve “*İzmir’de yeni bir yangın*” (Ein neuerlicher Brand in Smyrna) başlığı ile verilmiştir. Her

⁷⁷ “Der griechisch-türkische Krieg”, *Wiener Zeitung*, 16. September 1922 (Nr. 203), s. 19. Aynı haber Kıbrıs’a kaçan mültecilerden verilen bilgiler olarak, “*Yunan Askerleri Lenin İçin*” başlığı ile bir başka gazetede de yer almıştır. Buna göre Yunan askeri, Türk askeri Afyonkarahisar’a girer girmez isyan çıkarmış, “*Yaşasın Lenin ve Trotzki!*” diye bağırmağa başlamış, silahları atmış ve geçtikleri şehirleri yakmaya başlamıştır. bk. “Die griechischen Soldaten für Lenin”, *Neues Wiener Abendblatt*, 16. September 1922 (Jg. 56/Nr. 245), s. 1.

⁷⁸ “Die Niederlage der griechischen Armee”, *Pester Lloyd* (Abendbl.), Budapest, 16. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 210), s. 4; “Der Brand in Smyrna”, *Neue Freie Presse*, (Abendbl.), Wien, 16. September 1922 (Nr. 20841), s. 2.

⁷⁹ “Zum Brand von Smyrna”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 29. September 1922 (Jg. 72/Nr. 228), s.b.

⁸⁰ “Ein neuerlicher Brand in Smyrna”, *Vorarlberger Landes-Zeitung*, Bregenz, 18. September 1922 (Jg. 59/Nr. 212), s. 4; “Gräueltaten bei der Eroberung Smyrnas”, *Reichspost*, Wien, 18. September 1922 (Jg. XXIX/Nr. 247), s. 2.

⁸¹ bk. Gökdemir, agm., s. 32 md. h.

⁸² bk. bu makalede dipnotlar 48-50.

hâlikârda, Dumesnil'in raporunda ifade ettiği bu durum da, bir dönem gazetesiyle yine teyit edilebilmektedir.

Daily Mail'e atıf yapılarak verilen bu haber diğer bazı gazetelerde de yer almıştır. Farklı bir gazetede aynı habere eklenen ve muhabire ait olan ifade ilginçtir. Buna göre, "zaten muzaffer Türklerin ele geçirdikleri bir şehri yakıtığını farz etmek mantıksızdır."⁸³ Türklerin kurtarmak için onca mücadeleyi verdiği ve kendilerine ait bir şehri neden yakmak isteyecekleri görüşü daha sonra da çokça tekrarlanmıştır. Örneğin Turan, "Yunan işgali altındaki İzmir'i kurtaran Türklerin bu şehri yakmakla bir şey kazanamayacakları aşikardı" demiştir.⁸⁴ Keza Gökdemir⁸⁵ ve Kırışman,⁸⁶ genel olarak Dumesnil gibi Fransız basınının da, yangını Türklerin çıkarmadığına yönelik kanaatini dile getirmişlerdir.

Bu süreçte Avusturya basınına çeşitli Avrupa başkentlerinden ulaşan haberlerin dışında, doğrudan ulaşan bilgiler de söz konusudur. Bunlardan bir tanesi, *Neues Wiener Tagblatt* adlı gazeteye gönderilen bir yazıdır. Emin Semkongh adlı şahsın gönderdiği yazı gazetede "Türklerin İzmir'e girişinin bir şahidi" bilgisiyle yayınlanmıştır. Semkongh şöyle demiştir:⁸⁷

"Kemalistlerin İzmir'e girişinden iki gün evvel şehire, Türk uçaklarından, üzerinde sukûnete davet edilen ve Kemalistlerin İzmir'e girişiyle Yunanlara ve tüm yabancılara zarar verilmeyeceğinin tahhüt edildiği kağıtlar atıldı. Yunan müdavimlerden büyük bir kısmı buna rağmen, intikam alınacağı korkusuyla Türklerin yaklaşmasıyla şehirden kaçtı. Türk kumandan şehire girer girmez bir açıklama ilan etmiş ve Yunanlar ile yabancılara en ufak bir zarar verecek herkesin idamla cezalandırılacağını bildirmiştir. Yangın, Yunan ve Ermenilerin şehirde bulunan cephaneyi Türklerin eline geçmemesi için yakmasıyla çıkmıştır. Dünyaya yayılan yanlış dedikoduların sebebi, Türklerin Avrupalı bir mülke layık olmadığı kanaatini oluşturmak içindir."

Birinci Dünya Harbi öncesinde olduğu gibi sonrasında da Avrupa'da yaşayan Türk varlığı bilinmektedir. Bu kimseler Türkiye ile ilgili çeşitli meselelerde aksiyon almış ve -bilhassa böyle çelişkili durumlarda- bazen mahlas da kullanarak yabancı gazetelerde yer alan ve Türkiye aleyhine olan meseleleri

⁸³ "Ein neuer Brand in Smyrna", *Neue Freie Presse* (Nachmittagbl.), Wien, 18. September 1922 (Nr. 20843), s. 4.

⁸⁴ Mustafa Turan, "İstiratta İzmir Büyük Yangını (13-15 Eylül)", *Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağam*, İsmail Aka, Turan Akkoyun, Mustafa Turan (Yay. Kur.), Medrese Kitabevi, Afyon, 1995, s. 221.

⁸⁵ bk. Gökdemir, agm., s. 25 vd.

⁸⁶ bk. Kırışman, agm., s. 79.

⁸⁷ "Der Einzug der Türken in Smyrna", *Neues Wiener Tagblatt*, 24. September 1922 (Jg. 56/Nr. 253), s. 5.

açıklığa kavuşturmak için çaba vermişlerdir. Hâliyle, Türk görüşü lehine de olsa bir Avusturya gazetesinde yayınlanan bu görgü şahitliğine elbette temkinli yaklaşmak gerekir.⁸⁸ Fakat bu örnekte ilginç olan şudur ki yazdığı tüm cümleler hem dönem gazetelerinden hem de sonrası incelemelerden de teyit edilebilmektedir. Örneğin, Yunanların intikam alınacağı korkusuyla şehirden kaçtığı bilgisini, şu ana kadar atfı yapılan gazetelerden okumak pek mümkün olmamıştır. Bunun yerine, Türklerin ileri takip harekâtında İzmir'e kaçtıklarını ve bu şehirde bir yığılma meydana getirdiklerini okumak mümkündür. Hâlbuki Atalay, Metropolit Hrisostomos'un İzmir'deki faaliyetlerine yönelik yazdığı incelemesinde, Türklerin şehire yaklaştıkça ve şehiri ele geçirdikten sonra Yunan ve Rum ahalide meydana gelen panik havasını çok ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.⁸⁹ Semkongh'un -dönem haberlerinden farklı olarak- özellikle bunu vurgulaması, kendisinin mahlas kullanarak Türk görüşünü savunması ihtimali bir yana, ya bölgede bizzat bulunmuş olması veyahutta bölgeden doğrudan haber almış olması gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bunun dışında bir diğer görgü şahitliğini İzmir'den Roma'ya varan İtalyan Banca di Roma'nın⁹⁰ İzmir şubesi müdürü teşkil etmektedir. Banka müdürü, Yunan ordusunun geri çekilirken, kadın ve çocuklar dahil, tüm Türk halkını acımasızca katlettiğini ifade etmiştir ve şöyle demiştir:⁹¹

“En üzücü şekilde İzmir'e varan Yunanlar, Yunan vali ve askerî makamlar derhâl gemilere bindirildi. Yarım saat sonra bir Türk süvari birliği ilerledi, başlandı Albay Chefer Eddin [Şerafettin/sic]. O an itibarıyla tüm şehire Türk bayrakları asıldı. Şerafettin şehire henüz girmişti ki, kendisine bir bomba atıldı. Bu onun atını öldürdü ve üç askeri yaraladı. Türkler buna rağmen, sanki hiçbir şey olmamış gibi çok sakin kaldı ve Albay başka bir ata bindi. Hemen ikinci bir bomba atıldı ki o da ikinci atı öldürdü. Üçüncü bir bomba Albay'ın kendisini yaraladı. Buna rağmen, Banka Direktörü bunu garanti ediyor, Türkler kendilerini herhangi bir intikama kaptırmadı. Felaket, Rum ve Ermeniler'in yaklaşan Türkleri bir bomba yağmuru ile karşılaşması ve kendi mahallelerini yakmasıyla başladı. Şimdi üç yıldır tecavüze uğrayan Türk halkı Rum ve Ermeni mahallelerine akın etti ve bir kıırım ortaya çıktı. Rıhtımda çok feci çatışmalar yaşandı. Binlerce kişi denize itildi veya yangında

⁸⁸ Bir örnek için bk. Yine *Neues Wiener Tagblatt*'da, Bekir Sami Bey'in Londra Konferansına sunduğu Fransız istatistiklerinden sonra, Spyropulos adlı muhabir ile “Bir Türk” mahlasını kullanan kişi arasında yaşanan tartışma: Dumanlı, agm., s. 177.

⁸⁹ bk. Atalay, agm., bilhassa s. 42 vd.

⁹⁰ Bu banka da, diğer birçok İtalyan binası gibi İzmir'deki yangında kül olacaktır. Bk. “Die Lage in Smyrna”, *Neue Zürcher Zeitung*, 26. September 1922 (Jg. 143/Nr. 1254), s.b. [2]; Kırışman, agm., s. 82.

⁹¹ “Die Schreckenstage von Smyrna”, *Neues Wiener Journal*, Wien, 23. September 1922 (Jg. 30/Nr. 10,363) s. 2.

öldüler. Türk makamları telaşı kontrol etmek için her şeyi yaptılar, aynı şekilde İtalyan gemilerine ait denizciler. 50 binden çok daha fazla insan hayatını kaybetti. İzmir'den geriye sadece bir enkaz yığını kaldı.”

Bu süreçte genelde agresif olanın ve yangını çıkarmanın Türkler değil, Yunanlar olduğu tezini savunan haberler bundan ibaret değildir. İtalyan *Popolo d'Italya* gazetesine atf yapılarak verilen bir değerlendirmede şöyle denilmiştir: “İzmir'deki büyük yangının sebepleri artık bir sır değildir, çünkü Yunan komitesinin, onu savunmak için, şebri Kemalistlere devretmektense yıkacağını tekrar tekrar açıkladığı iştirilmektedir.”⁹²

Büyük İzmir Yangını'nın Sonuçları ve İzmir'de Yaşayan Alman Aileler

Hâliyle, İzmir yangınına yönelik haber ve iddialar 16 Eylül tarihi itibarıyla yoğunlaşmış ve yangını kimin çıkardığına yönelik düşünceler birbirine tezat bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. İsviçreli *Bieler Tagblatt* adlı gazetenin verdiği bilgiye göre, bir kesim yangını Rum, Yunan ve Ermenilerin intikam hevesiyle çıkardığını iddia etmiş, diğer bir kesim ise yangın konusunda Kemalistleri suçlamıştır.⁹³ İzmir'de henüz daha başladığı ve devam ettiği bu süreçte yangını kimin çıkardığına yönelik çelişkili ifadeler ilginçtir, zira tezlerin sonradan oluşmadığını, henüz daha olay esnasında ortaya atıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, İzmir Yangını ile ilgili haberler, yangını kimin çıkardığına yönelik tartışmalardan ibaret değildir. Yangının sebep olduğu maddi zararlar ve genel olarak İzmir'deki yıkımın boyutu ile ilgili bilgiler de mevcuttur.

Yangının insani ve maddi zararına değinmek gerekirse, bunun da hemen ilk haberlerle basına yansıdığı, yine gün geçtikçe birbirinden farklı rakamların telaffuz edildiği anlaşılmaktadır. 16 Eylül tarihinde gazetelerde yer alan bir bildiye, maddi kaybın 60 milyon dolara ulaştığı ifade edilmiştir.⁹⁴ Bir Amerikan gazetesinde aynı tarihte iki bin insanın yangında vefat ettiği ve yaklaşık üç bin binanın küle döndüğü bilgisi verilmiştir.⁹⁵ Ertesi 17 Eylül günü yine *Chicago Tribune*'e atf yapılarak maddi zararın yaklaşık 200 milyon dolar olduğu ve bunun %6'sını Amerikan mülkünü kapsadığı ifade edilmiştir. Başka bir ifadede, 300 bin insanın evsiz kaldığı ve insani kayıpların tahmin edilemeyecek boyutta olduğu

⁹² “Gegen England”, *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 18. September 1922 (Jg. 59/Nr. 216), s. 3. Rum ve Ermenilerde de bulunan bu propagandanın Fransız Amiral Dumesnil raporuna da girdiği anlaşılmaktadır. Bk. Gökdemir, agm., s. 31, md. d.

⁹³ “Der Brand der Stadt dauert fort”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 16. September 1922 (Jg. 72/ Nr. 216), s.b. [3].

⁹⁴ “Smyrna in Brand”, *Vorarlberger Landes-Zeitung*, Bregenz, 16. September 1922 (Jg. 59/Nr. 211), s. 4; “Das brennende Smyrna”, *Salzburger Volksblatt*, 16. September 1922 (Jg. 52/Nr. 201), s. 2.

⁹⁵ “Thousands Perish in Fire”, *The Nenana News*, Nenana, Alaska, Sept. 16, 1922 (Vol. IV.), n.p.

bilgisi yer almıştır.⁹⁶ Bunun ertesi günü bir diğer gazete, 60 bin Ermeni ve Rum'un evsiz kaldığı, bin kişiden fazla insanın hayatını kaybettiği, maddi zararın ise 300 milyon Frank olarak tahmin edildiğini yazılmıştır.⁹⁷ *Türk İstiklâl Harbi* çalışmasında İzmir Yangını ile ilgili yer alan rapor ve bilgilerde tam olarak hangi binaların yandığı, yanan mahallelerle birlikte tahmini olarak 20-25 bin yapının zarar gördüğü ve yangının 15 Eylül'de söndürüldüğü ifade edilmiştir.⁹⁸

Afetlerin salgın hastalıkları beraberinde getirdikleri bilinmektedir. Ne var ki yangının başlamasından hemen kısa bir süre içerisinde İzmir'de vebanın başladığı haberleri dikkat çekicidir. Şehirden verilen bilgilerde, gereken önlemlerin alınmaması sebebiyle yüzlerce insanın vefat ettiği ve gemilerle kara irtibatının koptuğunu okumak mümkündür.⁹⁹ Londra merkezli bir haberde vebaya dikkat çekilmiş, yolcu gemilerinin uyarıldığı ve *"bu sebeple mültecileri taşıyacak gemiler eksiktir ki, bu belki de bir nimet, zira aksi takdirde hastalık diğer Avrupa şehirlerine de ulaştırılabilir"* denilmiştir.¹⁰⁰

İşgal süresince Anadolu'da mevcut salgın hastalıkları inceleyen bir çalışma Tantay'a aittir. Tantay'ın verilerine baktığımızda her hastalık için çok ciddi önlemlerin alındığı ve bu sebeple istisnai kaldıkları anlaşılmaktadır. Bilhassa Büyük Taarruz sürecinde İzmir'de veba var mıydı diye baktığımızda ise Tantay, dönem kaynakları ışığında, Ağustos 1922'de İzmir'de bir adet veba vakasının görüldüğü ve ahaliye aşı da yapıldığından veba vakalarının seyrekleştiğini ifade etmektedir.¹⁰¹

Her hâlükârda yangının dünya tarihinde eşine az rastlanır bir felaketi ve dehşeti ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Tanınan bir ismin bu husustaki şahitliği dikkat çekicidir. *Daily Mail* gazetesi muhabiri Ward Price, İzmir'deki yangını limandaki *"Iron Duke"* adlı İngiliz gemisinden izlemiş ve izlenimleri gazetelere yansımıştır. Bir gazete, Price'ın izlenimlerini, *"Dünya tarihinin en büyük yangınlarından bir tanesi"* ifadesiyle aktarmıştır:

⁹⁶ "Die Katastrophe von Smyrna", *Neues Wiener Journal*, Wien, 17. September 1922 (Jg. 30/Nr. 10,357), s. 2; "Die Zerstörung Smyrnas", *Reichspost* (Morgenbl.), Wien, 17. September 1922, (Jg. XXIX/Nr. 246), s. 4; "Der Brand in Smyrna", *Grazer Volksblatt* (Morgenbl.), Graz, 17. September 1922 (Jg. 55/Nr. 400), s. 4.

⁹⁷ "Die kleinasiatische Frage", *Freiburger Nachrichten*, Freiburg, 18. September 1922 (Jg. 59/Nr. 216), s. 1.

⁹⁸ *Türk İstiklâl Harbi*, s. 205 vd. ve Ek 4.

⁹⁹ "Die Pest in Smyrna", *Der Bund*, Bern, 19. September 1922 (Jg. 73/Nr. 399), s. 3.

¹⁰⁰ "Pest in Smyrna", *Prager Tagblatt*, 17. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 216), s. 4.

¹⁰¹ Ayfer Tantay, "Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, Sayı 15, Güz 2007, s. 49.

“Alevler benüz daha, benim yazdığım mesafeden bir İngiliz mili çevresinde şehrin tüm mahallelerini yalıyor. Gösteri korkunç derecede güzel. Sahneler dehşet verici şekilde korkunç [...]” diyen Price, Türk makamlarının böylesi bir felaket ile başetme konusundaki yetersizliğinden dem vurmış, yangının dört km uzunluğuna, alevlerin 100 feet yüksekliğe varan volkanik görüntüsüne değinmiş, Rum kilise kuleleri ile cami minareleri arasında ticarethaneler ile evlerin yanışını resmetmiştir. Bu dehşet anlarında kaçışan insanların feryat ve inleme seslerinin kilometrelerce duyulduğunu aktaran Price, yangının Çarşamba günü öğleden sonra saat 2’de Ermeni mahallesinde başladığını ifade etmiştir.¹⁰² Price’ın bir diğer açıklamasını ise yine *Bieler Tagblatt* adlı İsviçre gazetesinden okumak mümkündür. Price, Türk ordusunun Hristiyan ahaliye katliam gerçekleştirmedğini, cinayet ve yağmanın aşağı sınıflar ve hırsızlar tarafından gerçekleştirildiğini söylemiştir.¹⁰³

Yangının tarihî bağlamına değinen bir diğer uzun aktarım, *Neue Zürcher Nachrichten*’de M. mahlası ile yayınlanmıştır. Yazar “İzmir’in, Timurlenk’in 1402’de Moğol sürüleri tarafından yakılmasından bu yana görmediği bir talihsizlikle karşılaştığı aşıkardır” demiş¹⁰⁴ ve yangının ilk olarak Ermeni mahallesinde çıktığına yönelik İngiliz Price dahil, çok sayıda görgü şahitliği olmasına rağmen, kimin çıkardığı konusundaki tartışmalara, birbirini suçlayan Türkler ve Ermenilere değinerek tarihten şu örneği vermiştir:¹⁰⁵

“İstemsizce I. Napolyon Dönemi’nde Moskova’da meydana gelen yangını hatırlıyorum. Ruslar Moskova’yı yaktıklarını iddia ediyorlardı, Büyük Napolyon bunu kendi Fransızlarının yaptığına emindi ve Tolstoy ‘Savaş ve Barış’ adlı eserinde ne onların ne diğerlerinin yangını çıkaracak durumda olmadığını, aksine Anne Moskova’nın genel düzensizlik içinde yanıp yok olduğunu gösteriyordu.”

Yazar, yangının tarihî bağlamına değinirken herhâlde orta yolu bulmaya ve dikkatleri esasa, yani bu yangınla aslında çok tarihî önemde bir şehrin kül olduğu gerçeğine yönlendirmeye çalışmıştır. Ne var ki yangını Ermenilerin çıkarttığına dair bilgi Türk yetkililere özel değildir. İngiliz ve Yunan kamuoyunun iddialarının aksine, vakanın şahidi diğer milletlerden insanların da açıklamaları gazetelerde yayınlanmıştır. Son olarak bunlardan bir diğerini daha

¹⁰² “Eine der größten Feuerbrünste der Weltgeschichte”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 21. September 1922 (Jg. 72/Nr. 221), s.b. Yangının başladığı gün konusunda bir tartışma olmasa da, saati konusunda belirsizlikler mevcuttur. Bk. *Türk İstiklâl Harbi*, s. 205; Kırışman, agm., s. 82.

¹⁰³ “Die Riesenschäden des Brandes”, *Bieler Tagblatt*, Biel, 25. September 1922 (Jg. 72/Nr. 224), s.b. [1].

¹⁰⁴ M., “Smyrna in Flammen”, *Neue Zürcher Nachrichten*, 22. September 1922 (Jg. 18/Nr. 258), s.b. [1].

¹⁰⁵ M., agh., s.b. [1].

örneklendirmek gerekirse, *Matin* gazetesi muhabirinin açıklamalarına değinilebilir. Muhabir, “*Pierre Loti*” adlı gemiden gazetesine telgraf çekmiş ve olayların bizzat içinde iken görgü şahidi olduğunu belirterek, yangının kaçan Ermeniler tarafından kendi mahallelerini ateşe vermesi sonucu çıktığını, Mustafa Kemal Paşa’nın birliklerini düzen içerisinde tuttuğunu, yağmayı ise “*Türklerle eşlik eden Kürtler’in*” gerçekleştirdiğini ve şehirde bulunan her millettan ayaktakımının da buna dahil olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Yangının boyutuna ve şehir halkından kimlere zarar verdiği konusunda üstteki örnekler dışında çok sayıda haberi daha bu makalede değerlendirmek mümkündür. Yalnız burada az veya çok ele alınan gazetelerde söz konusu edilmediği anlaşılan bir kesim daha vardır ve bu kimselere ancak Alman Hariciyesi belgelerinden bir örnekle değinmek mümkündür.

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Harbi sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi’nin 19. Maddesi ile Osmanlı topraklarında yaşayan resmî ve askerî makamları ile birlikte Alman ve Avusturya vatandaşları ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Bununla birlikte henüz daha Büyük Taarruz esnasında İzmir’de bulunan Alman vatandaşlarının olduğu anlaşılmaktadır. Almanya, kendisini ilgilendiren meselelerde hazır bulunması için ateşkes ve şartına bağlı olarak da Türkiye’de birkaç temsilciyi İsveç temsilciliğine bağlı olarak bulundurmaya devam etmiş ve bu kimselerden bir tanesi İzmir’de bulunan Yardımcı Tercüman Doublis’tir.

Anlaşıldığı kadarıyla İzmir’de yangının çıkmasıyla beraber İsveç Konsolosluğu da zarar görmüş ve İsveç Konsolosu Alfred van der Zee ailesini de yanına alarak -Doublis’e de haber vermeden- derhâl limanda bulunan bir gemiye atlayıp Marsilya’ya kaçmıştır. Bundan sonra İsveç Konsolosluğu’na bağlı olarak çalışan Doublis ne yapacağını bilememiş, o da İstanbul’daki İsveç Sefaretine bir Amerikan torpido botu vasıtasıyla haber göndermiştir. Radyo haberleşmesi, İsveç’in İstanbul Konsolosluğu’na bağlı olarak çalışan Alman Holstein tarafından Alman Hariciyesine ulaştırılmıştır. Doublis Amerikan torpido botundan gönderilen haberde İsveç Konsolosluğunun ve kendilerine bağlı kançılıyanın arşivle birlikte yandığını, kendi evinin ve eşyalarının da

¹⁰⁶ “Wer hat Smyrna angezündet?”, *Der Bund*, Bern, 25. September 1922 (Jg. 73/Nr. 408), s.2. Avusturya basınında Fransız *Le Matin* gazetesine atıf yapılarak verilen haberin, özet olarak Gökdemir ve ayrıntılı olarak Kırışman tarafından da alıntılındığı anlaşılmaktadır: Gökdemir, agm., s. 26; Kırışman, agm., s. 86. Fakat, Avusturya gazetelerine yansıyan, Mustafa Kemal Paşa’nın birliklerini düzen içinde tuttuğu ve Fransız vatandaşların muhafaza edildiği bilgisi bu alıntılarda geçmemektedir.

yanmış olduğundan iki gündür Romanya Konsolosluğunda kaldığını, acil olarak ihtiyaçlarını karşılamak için maddi desteğe ihtiyacı bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷

Holstein, Doublis'in İzmir'de kalmasını istemiş ve hem kendi hem de İzmir'de yaşayan Alman vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılaması için ona hemen para göndermiştir. Bununla birlikte, sayıları ve isimleri dâhil şehirde yaşayan Almanlar ile Almanlara ait varsa ev ve kuruluşların durumu hakkında bilgiler talep etmiş, bunların güvenliği için Doublis tarafından nelerin yapıldığını sormuştur.¹⁰⁸

Doublis'in bundan sonra, birini Fransızca olarak İsveç Sefiri Wallenberg, diğer ikisini Almanca olarak Holstein'a yazdığı üç rapor daha mevcuttur. Bu raporlar İzmir'de çıkan yangın hakkında ufak da olsa bazı bilgiler barındırmaktadır ve İzmir'de resmî olarak İsveç Konsolosluğuna bağlı olarak bulunan Alman bir yetkilinin yangın hakkında ilk raporları niteliğini taşımaktadır. Bunlardan ilki, 27 Eylül tarihinde İstanbul'da bulunan Sefir Wallenberg'e yazılan rapor-mektuptur ve Doublis bunda, van der Zee'nin kendisine de haber vermeden gittiğini ifade etmiş ve yangın gecesinden itibaren yaşadıklarını anlatmıştır. Doğrusu çok acı bilgiler barındıran bu mektupta Doublis, arşivi kurtarmak için çaba verdiğini, yangının güneyden esen rüzgârla göz açıp kapayıncaya kadar saniyeler içinde büyüdüğünü, konsoloslukların, kiliselerin, okulların, *Credit Lyonnais* dışında bankaların yandığını ifade etmiştir. Yanan kiliseler arasında bir Alman kilisesi de mevcuttur. Kendi ve küçük kız kardeşinin hayatı dışında her şeyini kaybeden Doublis, bu süreçte bir de hasta olan ablasını yitirmiştir. Bir Hristiyan din adamı da cenazeye duasıyla eşlik etmeden iki Türk askerinin yardımıyla ablasını defnetmiştir. Doublis, bundan sonrası için talep çokluğundan yaşanan pahalılık sebebiyle açlık korkusu yaşadığını ifade etmiş ve Türk yetkililerin şehre yerleştiğini belirtmiştir. Söylediğine göre, Yunan işgalinden evvel çok iyi ilişkiler kurmuş oldukları için aralarında birçoğunu zaten bizzat tanıyormuş.¹⁰⁹

Doublis'in bu raporunda, yangının kim veya kimler tarafından çıkarılmış olabileceğine dair bir değerlendirme bulunmamaktadır. İkinci bir raporu, 1

¹⁰⁷ Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 27. September 1922, *PA AA R78544*, J.N.2781, s.b. (Buna ek: From USS EDSALL to STANAV, Constantinople via Radio, Sent: 22017, September, Abschrift).

¹⁰⁸ Holstein [an Doublis], Konstantinopel, 26. September 1922, *PA AA R78544*, Abschrift J. No. 2781, s.b.;

¹⁰⁹ E. Doublis à von Wallenberg, Smyrne, 27 Septembre 1922, *PA AA R78544*, Abschrift, Anlage zu J.No. 2846, L016746. Fransızca belgeden gerçekleştirdiğimiz çeviriye kontrol eden Sn. Ali Alparslan (TOBB)'a teşekkürü bir borç biliriz.

Ekim tarihidir ve Holstein'in kendisine maddi yardım gönderip şehirdeki Almanlar hakkında bilgi istediği raporuna cevap niteliği taşımaktadır.

Holstein bu raporunda Mondros sonrası dönmemiş ve İzmir'de kalmış olan Almanlar hakkında bilgi vermiştir. Söylediğine göre şartlar sebebiyle hepsi hakkında bir malumata sahip olmasa da birçoğu tüm varlığını yitirmiştir. Alman kilisesi, Papaz evi ve Diyakoz da yanmıştır. Doublis, Aydın Vilayetinin Türk Hariciye temsilcisi ile görüşmüş, Almanların güvenliğinin sağlanıp sağlanmayacağını sormuştur. Türk yetkili, Almanların bir tehdit ile karşı karşıya olmadığını garantisini vermiş ve dileyenin şehirde kalabileceğini, dileyenin de istediği gibi şehri terk edebileceğini bildirmiştir. Yangında kimliklerini kaybedenler hakkında da kendisinin zaman zaman belge sunduğunu, bunların Türk yetkili tarafından imzalandığını belirtmiştir. Doublis'in söylediğine göre, İsveç temsilcisi van der Zee henüz daha yangın gecesi kaçtığı için şehirde yaşayan Almanlar himâyesiz kalmıştır. Alman yetkilinin bu raporuna eklediği liste, olaylar başlarken İzmir'de hâlihazırda yaşamakta olan Almanların listesidir. Buna göre o vakit şehirde, bir kişi tek başına, diğerleri aile olmak üzere toplam 59 Alman yaşamaktadır.¹¹⁰

Üçüncü raporu Doublis 21 Ekim 1922 tarihinde yazmış ve yangınla birlikte isim isim hangi Alman ailenin neleri kaybettiği hakkında detaylı bilgi sunmuştur. Burada verilen bilgilerden bazıları, yangın ve yağma esnasında ne olduğu konusunda aydınlatıcı olabilir. Buna göre zaten az sayıda bulunan Alman ahalisinden bir kısmı yangınla birlikte kaçmıştır. Kalan kısımdan, istisnalar hariç, büyük kısmı üstündeki elbise dışında her şeyini kaybetmiştir. Hakkında bilgi verilen isimlerden tamamının mesleğini ve neyi kaybettiğini, o an nerede barınma bulduğunu bu makale kapsamında belirtmek gerekirse de, içlerinden ikisi hakkında verilen bilgiler ilginçtir. Bir tanesinin "*hânesi Türk çeteler tarafından yağmalanmıştır.*" Ne var ki malı mülkü ve düzenli geliri olduğu için ihtiyaç sahibi değildir. Bir diğeri esasen 8 Eylül'de, eşini de alıp şehrin en uzak ve ıssız bölgesinde bulunan evinden kayınbiraderinin Karşıyaka'da bulunan evine gitmiştir. Geride eşinin kardeşi olan bir Amerikan vatandaşı kalmıştır. 11 Eylül günü "*Türk çeteleri*" evi basmış, Amerikan vatandaşını öldürmüş ve ev ile fabrikayı yağmamıştır. 22 Eylül'ü 23 Eylül'e bağlayan gece ise söz konusu ev "*kimliği belirsiz eller tarafından tamamen yakılmıştır.*"¹¹¹ Maddi imkanı kalmayan Alman vatandaşına ait bir kısım un ve saman Türk yetkililer tarafından askerî

¹¹⁰ Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 6. Oktober 1922, PA AA R78544, J.No. 2846, L016743-L016745; E. Doublis an Holstein, Smyrna, 1. Oktober 1922, Abschrift, J.N. 2846, s.b. (Buna ek: Verzeichnis der in Smyrna ansässig gewesenen Deutschen Reichsangehörigen, Smyrna, 1. Oktober 1922).

¹¹¹ "...von unbekannter Hand in Brand gesteckt..."

amaçlarla talep edilmiştir.¹¹² Doublis, şehirde ticaretin hızlıca tekrar canlanabileceğine de inanmadığını, zira ticaretin gerçekleştiği ana mahallenin yandığını ifade etmiştir.¹¹³

Burada belgede kullanılan ifadelere dikkat çekmek gereklidir. Yangın ve yağma hakkında daha detaylı bilgi paylaşan belgede, yağmayı gerçekleştirenler için ilk örnekte “*Freischärler*”, ikinci, Amerikan vatandaşını da öldüren grup için “*Banden*” ifadesi kullanılmaktadır. Bunlardan ilki “*düzensiz militer birlikler*” kadar “*çeteler*”¹¹⁴ anlamına da gelmektedir. İkincisi ise doğrudan “*çeteler*” anlamına gelmektedir.¹¹⁵ Yalnız hem ifadenin kendisi hem de Kuvâ-yı Milliye’nin düzenli orduya geçiş tarihi ile bu süreçten sonra düzenli Türk ordusunun da çetelerle mücadelesi bilindiğinden¹¹⁶, her iki durumunda da bu ifadeler *çete* anlamını taşımaktadır. Aksi durumda belgede, dönem kaynaklarında harp süresi boyunca kullanılan “*Türkische Truppen* [Türk birlikleri]” veya “*Kemalistische Truppen* [Kemalist Birlikler]” vb. gibi kavramların kullanılması gerekirdi. Bu ifadelerle, ilgili kişilerin Türk ordusundan bağımsız gruplar olduğu vurgulanmaktadır.

Bunun dışında belge ile ilgili söylenmesi gereken bir diğer konu şudur: Şehirde büyük bir kaos ve yağma gerçekleştiği bilgisi ile buna şehirdeki tüm ayaktakımının dahil olduğu bilgisi yeni değildir. Üstte hem dönem kaynaklarından hem de güncel kaynaklardan ayrıntılarıyla örneklendirilmiştir. Ne var ki bu raporda ilginç iki mesele mevcuttur;

Bunlardan birincisi, üstte belirtilen diğer bazı dönem kaynakları gibi bu rapor da, 13 Eylül’de başlayan ilk yangının 15 Eylül itibarıyla belki sönmüş olsa da, şehirde düzenin sağlanmasını istemeyen kimselerin 22 Eylül’de de henüz daha evleri kundakladıklarını, farklı yangınlara sebep olduklarını ortaya koymaktadır. İkinci olarak ise, yağma konusunda net olarak Türk çetelere ve bununla üstte de

¹¹² *Türk İstiklâl Harbi* adlı çalışmada yer alan bilgiye göre, İzmir Yangını’ndan sonra Türk askerî yetkilileri barınaksız kalan yaklaşık 10 bin Türk ve Rum’un işesi konusunda zorlanmıştır. Bk. *Türk İstiklâl Harbi*, s. 206.

¹¹³ Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 1. November 1922, J. No. 2931, PA AA R78544, Ang. II. (Buna ekli: E. Doublis [an Holstein], Smyrna, 21. Oktober 1922, Anlage zu J. No. 2931, Ang. II., Abschrift, s.b.).

¹¹⁴ bk. “*Freischärler der, -/s- Çeteci, partizan*”, Vural Ülkü (Haz.), *Almanca-Türkçe Sözlük* 1: A-N, Türk Dil Durumu, Ankara, 1993, s. 370 veya: “*Angehörige einer Freischar* [gönüllüler tarafından oluşturulan askerî birlik]”, “*Angehörige einer Guerillatruppe* [Bir gerilla birliğinin mensupları]”, *Duden*. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Freischaerlerin> (Erişim tarihi: 15.03.2023).

¹¹⁵ bk. “*Bande die, -/n 1. Gürub, takım, tayfa; 2. Eşkya, çete, haydut topluluğu [...]* der ~nführer Çete başı, der ~nkrieg Çete, gerilla savaşı”, Ülkü, age., s. 111.

¹¹⁶ Rıdvan Bal, “Kuva-yı Milliye’den Düzenli Orduya Geçiş Süreci ve Birinci İnönü Savaşı’na Etkileri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı Özel Sayı, s. 25-42.

belirtilen serseri ve ayaktakımına atıf yapan belge, yangını çıkaranlar konusunda ise “kimliği belirsiz eller tarafından” demektedir.

Sonuç

Sonradan değil, ortaya çıktığı andan itibaren İzmir’i kimin ateşe verdiği tartışmasının yaşandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir durumda pozisyonlardan birini savunmak ve İzmir’i kimin ateşe verdiği konusunda bir cevap aramak birkaç açıdan sorunlu görünmektedir. Evvela, bu makalenin yazarının kültürel ve millî aidiyetinden dolayı sorunludur. Bu şekilde taraflardan hangisini savunursa savunsun, ortaya koyduğu inceleme ve verileri tartışmalı hale gelecektir. İkinci olarak, Büyük Taarruz süreci ve İzmir’deki büyük yangının, her iki pozisyon için de özünde barındırdığı esaslı meselelerin gözden kaçmasına ve arka plana itilmesine sebebiyet verecektir. Halbuki dönem kaynakları birkaç tartışmasız tespiti yapmaya, bunlara bağlı olarak bazı soruları da konu ile ilgilinenen akademik camianın sonraki araştırmaları için ortaya atabilmeye imkan tanımaktadır. Bu sebeple evvela bunlara değinilecektir:

Dönemin yabancı kaynaklarından açıkça anlaşıldığı üzere, Anadolu’da yangınlar İzmir yangını ile başlamamıştır. Henüz daha Yunan geri çekilme harekâtı ile birlikte spesifik olarak Afyonkarahisar, Aydın ve Bursa ile ilgili bilgiler dışında Yunan birliklerinin geçtikleri köyleri ve şehirleri yakıp yıktıkları sabittir. Bu durumda “*Peki İzmir’i kim yaktı? – “Ama onu da Türkler yaktı!”*” demenin mantığı çalışmalarda ayrıntıları ile ortaya konulmamıştır. Diğer şehirleri yakanların dönem kaynaklarında da sıklıkla Yunanlar oldukları ifade edilebilirken, İzmir’in de Yunanlar tarafından *kundaklanmış* olması ihtimalinin reddi gerekçelendirilmelidir. Aynı durum İzmir’i Ermenilerin yaktığına yönelik kaynakların reddi açısından da geçerlidir. Zira aksi durumda kundaklanan ve küle çevrilen diğer Anadolu şehirlerine bu hassasiyetin neden gösterilmediği anlaşılacaktır. Yine ancak bu sorunun cevabı detaylı incelemeler tarafından ortaya konulduğunda, geri çekilme harekâtında tüm şehirleri Yunanlar yakmışken, İzmir’i neden yakmış olamayacağını mantığını çözmekte yardımcı olabilecektir. Hiç kuşkusuz bu soru sosyologlar için farklı incelemelere imkan tanımaktadır.

Bir diğer soru, yangının başlangıcında bu anlayışın oluşmasında ABD Genel Konsolosu Horton’un ne derece katkısının bulunduğu ile doğrudan ilişkilidir. Anlaşıyor ki İtilaf devletlerine dahil olmayan ülkelerin basınına İzmir’de büyük bir yangının çıktığı haberi yoğunlukla Londra ve Atina merkezli olarak ulaşmıştır. Dönem kaynaklarında genelde yangının Ermeni Mahallesi’nde çıktığı ifade edilmişken, Horton’un “*Fransız Demiryolu*” demesi ilk, olağanüstü ve çok istisnai bir durumdur. Hem dönem kaynaklarından hem de sonrası çalışmalardan Horton’un bölgede bulunmadığı kesin olarak ifade edilebilir. Bunu, bu makalede önceki çalışmalara ek olarak ortaya konan bilgilerle daha

açık bir şekilde tespit etmek mümkündür. Fakat bu bir yana, Horton'un Atina'dan doğru "Fransız Demiryolu" demesinin sebebi ne olabilir? Kendisinin yangın çıkarılacağını bildiği için evvelinde tüm Amerikan vatandaşları ile birlikte yangından evvel şehirden ayrıldığı Dumesnil raporu ve Prentiss açıklamaları ile bir iddia olarak tartışılmaktadır fakat bunun ötesinde, acaba kendisine yangına evvela Fransız Demiryolu yakılarak başlanacağı mı söylenmiştir? Osmanlı Devleti'nde demiryolu inşası sürecinde Alman, Fransız ve İngiliz çıkar çatışmalarını bilen tarihçiler için bu ihtimal, iddiadan öte çok detaylı incelenmesi ve bir cevap bulunması gereken farklı bir araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Açıkçası bu makalenin yazarı, Horton'un Atina'dan doğru gerçekleştirdiği basın faaliyetinin tamamen bireysel bir girişim ve çabaya dayandığına inanma eğilimindedir. Bunun başlıca iki sebebi vardır. İlk olarak; İngilizlerin tüm İtilaf devletlerini biraraya getirip Mustafa Kemal Paşa ile Türk millî kuvvetlere karşı son bir harp gerçekleştirme çabası İtalya ve Fransa gibi ABD tarafından da kabul görmemiştir. ABD'nin Anadolu gibi bir sorunu o an için mevcut değildir. İkinci olarak; ABD'nin bu tutumu yangın esnasında Bristol'e verdiği talimat ile de teyit edilebilmektedir. Buna göre Bristol müttefiklerle İzmir'e insani yardım konusunda çalışacak ve fakat ABD Hükûmeti adına herhangi bir taahhüt girmemek konusunda dikkatli davranacaktır. ABD, Anadolu'da kendisini ve askerini Mustafa Kemal Paşa ve birlikleri ile karşı karşıya getirebilecek her tutumdan kaçınmaktadır. Yazar bu sebeple Horton'un bireysel bir çaba ile pozisyonunu bu faaliyetler için kullandığına inanmaya daha yatkındır. Hiç kuşkusuz bu durum, Amerikan belgeleri ışığında çalışmalarını yürüten araştırmacılar için de farklı incelemelere imkan tanımaktadır.

Büyük İzmir Yangını, onu kimin yaktığı dışında, esaslı bir sorunun incelenmesi gerekliliğini daha ortaya koymaktadır. İngiltere'nin yangından sonra oluşan sefalette katkısı hem Yunan hem Türk pozisyonları açısından ne derecededir?

Henüz daha yangının devam ettiği bir süreçte İngiliz Amiral Brock'un Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmadığı için Türk mahalleleri bombalamakla tehdit ettiği doğrudan Atina basınına dayandırılan haberlerle sabittir. Bunun hemen akabinde ilgili mahallelerin bir Yunan harp gemisi tarafından bombalandığını da aynı haberlerden okumak mümkündür. Burada İngiliz tehdidini yerine getiren bir Yunan harp gemisiyle doğrudan sivillerin bombalanması ve bu şekilde "kimliği belirsiz eller" dışında bir de resmî olarak kundaklanması söz konusudur. Zira doğrudan Atina'dan gelen ve *Times*'a dayandırılan habere göre söz konusu bombalama sonrası *İzmir dumanı tüten bir enkaza* dönüşmüştür. Hâliyle hem İngiltere hem de Yunanistan'ın yangının devam etmesini ve İzmir'in tamamen kül olmasını sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu kuşkusuz mahalleleri bombalandığı için evvela Müslüman ahaliye, sonra

sefaletin devam etmesine sebep olduğu için yine Ermeni ve Rum tüm İzmir halkına yönelik gerçekleştirilmiş bir insanlık suçudur.

Ne var ki, bunun dışında, İngiltere'nin bu süreçte başlayan insani sefalette aksiyon almakta gecikmesi de söz konusu olabilir mi? İzmir'de o vakit bir veba pandemisi -yapılan incelemelerden anlaşıldığı kadarıyla- söz konusu dahi değilken, gemilerin mültecileri almama konusunda uyarıldığı bilgisi basına neden yansımıştır? Bu, İngiltere'nin limanda yığılma yapan Hristiyan mültecileri almamakta diretmesinin bir sözde gerekçesi olabilir mi? Böyle bir durumda, harp süresince kendi askerini güvence altına alarak, yine yangından önce kendi vatandaşlarını şehirden tamamen uzaklaştırarak, öne sürdüğü Yunan askeri ile Rum ve Ermeni ahaliyi İzmir limanında sefalet içinde terk etmiş olduğu tespitini yapmak mümkün olacaktır. İngiltere'nin yangından günler öncesinde tüm vatandaşlarını gemilere bindirdiği ve fakat başta İtalya olmak üzere Fransa'nın vatandaşlarını yangın esnasında kurtarmak için büyük bir telaş yaşadıkları bu makalede ortaya konan kaynaklardan ortaya çıkmaktadır. Yine İtalya'nın ilk birkaç günde ilaç ve tıbbi malzeme ulaştırmaya çalıştığı basına yansımıştır. Ötesinde Amerikan Kızılhaç örgütünün İzmir'de insani yardım faaliyetlerindeki başarısı haberlerde çokça yer almıştır. Bunlar dışında İngiltere'nin faaliyetleri biraz muallakta kalmıştır. Büyük Yangın süresince İtilaf devletleri tarafından İzmir limanına ve diğer kıyı şeritlerine mülteciler için kaç yardım gemisinin gönderildiğine yönelik yapılacak ayrıntılı bir inceleme bu sorunun cevaplanmasını sağlayacaktır. Zira doğrulanması durumunda burada İngiltere'nin bir de harp müttefiki Yunan, Ermeni ve Rum dahil genel olarak Hristiyanlara karşı işlediği bir insanlık suçu söz konusu olacaktır. Belki bunu incelemiş Yunan tarihçiler vardır ve dil açısından ulaşılabilir olmamıştır, fakat eğer yoksa bu mesele bilhassa Yunan tarihçiler için önemli bir araştırma konusunu teşkil etmektedir.

Üstte de belirtildiği üzere, İzmir Yangını anlaşıldığı kadarıyla bitmeyen kundaklamalar sonucu ortaya çıkmış ve günlerce devam etmiştir. Bitmeyen kundaklamalar tespiti önemlidir zira kalıcı bir intikam hevesini ortaya koymaktadır. Türklerin Millî Mücadele'nin başından bu yana kurtarmak için çırpındıkları bir şehri büyük bir intikam hırsıyla neden durmadan kundaklamak istemiş olabilecekleri sorusu ve bunun anlamsızlığı burada bir daha ortaya çıkmaktadır. Bu kundaklamalar 13 Eylül'de büyük bir yangına dönüşmüş olsa da 15 Eylül'de bitmemiştir. Bu durum *Türk İstiklâl Harbi* çalışmasının belgeleri ile tezat bir durum teşkil etmemektedir. Zira kundaklamaların öncesinde de olduğu ve sonrasında da devam ettiği hem dönem kaynaklarından hem de Alman Hariciyesi raporu ile sabittir. Bu sebeple büyük yangının 13 Eylül'de başlamış olduğu, belki 15 Eylül'de tamamen sönmüş veya kontrol altına alınmış olduğu,

fakat bunun dışında da kundaklamaların devam ettiği tespitini yapmak mümkündür.

Yangın, İzmir özelinde –bu eldeki veriler ışığında açıkça ifade edilebilir- ilk olarak Ermenilerin kendi evlerini yakması sonrası başlamış görünmektedir. Bir şehri kül edecek ve on yıllarca harabeye çevirecek kadar büyük bir yangın zaten ancak ardı sıra gelen kundaklamalar ve büyük bir cephanenin havaya uçmasıyla sağlanmış olmaz mı? Yine Yunanların evvelce söylemiş oldukları “*İzmir’i Türklere bırakmaktansa yakarız ve bir enkaz bırakırız*” sözleri ile İzmir’e gelinceye kadar Anadolu’da yaktıkları yerleşim merkezleri, gerçekleştirdikleri insanlık suçları onları bu konuda oldukça şüpheli duruma düşürmektedir.

Fakat bunun yanı sıra, Türk Millî Mücadele tarihi literatürü açısından da farklı bir soruyu incelemeler için ortaya atmak gereklidir. Sadece dönem gazetelerinden değil, Alman Hariciyesi belgelerinden de anlaşılıyor ki, şehirde büyük bir asayişsizlik sorunu oluşmuş, yerli çeteler ile birlikte şehirde hangi milletten olursa olsun ayak takımı veya serseriler tarafından bir yağma meydana gelmiş, ayrıca bunlar bireysel de olsa yağma esnasında cinayet de işlemiştir. Bu sebeple Kuvâ-yı Milliye’nin düzenli orduya geçmesinden sonra çetelerin ve asayişsizliğin Büyük Taarruz sonrası İzmir açısından spesifik olarak mutlaka incelenmesi gerekliliği doğmaktadır. Bununla birlikte düzenli orduya geçtikten sonra söz konusu çetelerin Türk ordusunun harekâtına, şehirlerde düzeni ve asayişi sağlamaya ne derece bir zarar verdiği ve zorluk yaşattığı daha detaylı bir soru olarak incelemelere konu olmalıdır.

Makalenin burada ortaya atılan sorulara farklı incelemelerde cevap bulunmasını sağlaması temenni dâhilindedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv Belgeleri (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), Berlin

PA AA R78544

E. Doublis an Holstein, Smyrna, 1. Oktober 1922, Abschrift, J.N. 2846, s.b. (Buna ek: Verzeichnis der in Smyrna ansässig gewesenenen Deutschen Reichsangehörigen, Smyrna, 1. Oktober 1922).

E. Doublis à von Wallenberg, Smyrne, 27 Septembre 1922, Abschrift, Anlage zu J.No. 2846, L016746-L016747.

Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 27. September 1922, , J.N.2781, s.b. (Buna ek: From USS EDSALL to STANAV, Constantinople via Radio, Sent: 22017, September, Abschrift).

- Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 6. Oktober 1922, J.No. 2846, L016743-L016745.
- Holstein an das Auswärtige Amt, Konstantinopel, 1. November 1922, J. No. 2931, Ang. II. (Buna ekli: E. Doublis [an Holstein], Smyrna, 21. Oktober 1922, Anlage zu J. No. 2931, Ang. II., Abschrift, s.b.)
- Holstein [an Doublis], Konstantinopel, 26. September 1922, Abschrift J. No. 2781, s.b.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

- (1995) *Türk İstiklâl Harbi, 2. Cilt: Batı Cephesi, 6. Kısım, 3. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- ATALAY Bülent (2009) İşgal Döneminde İzmir Metropolitisi Hrisostomos (1919-1929), *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1 (Haziran), s. 31-50.
- BAL Rıdvan (2021) Kuva-yı Milliye'den Düzenli Orduya Geçiş Süreci ve Birinci İnönü Savaşı'na Etkileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı (Özel Sayı), s. 25-42.
- ÇUFALI Mustafa (1998) İstiklâl Harbi Döneminde Batı Anadolu'da Yunan Zulmü (Arnold Toynbee'nin eşi Bayan Rosalind Toynbee'nin İzlenimleri), *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 6, Sayı 21, s. 33-48.
- DUMANLI Çiğdem (2022) Avusturya Gazetelerine Göre Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruz'a Cephele ve Diploması (1921-1922), *Sakarya'dan Büyük Taarruz'a 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi*, Girişim Ajansı Matbaa Tic. Ltd. Şti, Ankara, s. 175-220.
- ERİM Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1 (Osmanlı imparatorluğu Andlaşmaları), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- GÖKDEMİR Oktay (2007) Fransız Kaynakları Işığında 1922 İzmir Yangını, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, Sayı 5 (Güz), s. 19-38.
- GÖKTÜRK Turgay Bülent (2016) *Amerikan Basımında İzmir Yangını 1922*, Tarihçi Kitabevi.
- (2012) "Amerikan Basımında İzmir Yangını ve Sonrası Durum", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XII, Sayı 24 (Bahar), s. 123-147.
- GÜVEN Cemal (2005) *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşanın Yabancı Asker, Siyasî Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri* (Mondros'tan Mudanya'ya), Yayınlanmaması Doktora Tezi, T.C. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Konya.

- HORTON George (1926) *The Blight of Asia*, The Bobbs-Merill Company Inc., New York.
- KARA Nilgün Nurhan (2017) İşgal Altındaki İstanbul Basınında İzmir'in Kurtuluşu, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XVII, Sayı 35 (Güz), s. 123.
- KIRIŞMAN Mustafa (2011) "Fransız Basınında İzmir Yangını Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt X, Sayı 22 (Bahar), s. 77-93.
- KIYICI Aşir Kayhan (2008) Büyük İzmir Yangını'nı Hatırlamak (13 Eylül 1922), *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 25, s. 149-164.
- KIRLI Biray Kolluoğlu (2005) Forgetting the Smyrna Fire, *History Workshop Journal*, Issue 60 (Autumn), s. 25-44.
- ÖZCAN Orhan (2015) İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt XV, Sayı 31 (Güz), s. 177-200.
- ŞAHİN Cemile - ŞAHİN İsmail (2021) İşgal ve Göç: İzmir Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 4 (Aralık), s. 257-275.
- ŞAHİN Naci (2008) Büyük Taarruz Öncesi Afyonkarahisar'da Yunan Mezalimi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt X, Sayı 2 (Ağustos), s. 121-130.
- TANTAY Ayfer (2007) Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt VI, Sayı 15 (Güz), s. 39-54.
- TURAN Mustafa (1995) İstiratta İzmir Büyük Yangını (13-15 Eylül), *Nihal Atsız ve Nejdet Sançar Armağanı*, Yay. Haz. İsmail AKA - Turan AKKOYUN - Mustafa TURAN, Medrese Kitabevi, Afyon.
- ÜLKÜ Vural (Haz.) (1993) *Almanca-Türkçe Sözlük 1: A-N*, Türk Dil Durumu, Ankara.

Sürelî Yayınlar

Amerikan Gazeteleri

Evening Capital;

The Daily Admorette

The Evening Journal

The Nenana News

The New York Herald

Avusturya Gazeteleri

Grazer Volksblatt

Kärntner Tagblatt

Neue Freie Presse

Neues 8Uhr Blatt

Neues Wiener Abendblatt

Neues Wiener Journal

Neues Wiener Tagblatt

Salzburger Volksblatt

Salzburger Wacht

Tagblatt

Vorarlberger Landes-Zeitung

Vorarlberger Tagblatt

Wiener Allgemeine Zeitung

Wiener Zeitung

Çekoslovak Gazetesi (Almanca)

Prager Tagblatt

İsviçre Gazeteleri

Bieler Tagblatt

Der Bund

Freiburger Nachrichten

Grütlianer

Neue Zürcher Nachrichten

Neue Zürcher Zeitung

Oberegger Anzeiger

Oberländer Tagblatt

Macar Gazetesi (Almanca)

Pester Lloyd

İnternet Kaynakları

“Freischärlerin”; *Duden*.

<https://www.duden.de/rechtschreibung/Freischaeerlerin> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2023)